

Az osztják személyjelölő szuffixumok történeti áttekintése

0. Az obi-ugor vokalizmus történetének vizsgálata során különleges probléma az osztják magánhangzó-váltakozások, főleg pedig a keleti osztják paradigmatis magánhangzó-váltakozások történeti okainak tisztázása. Mivel a keleti osztják nyelvjárásokból ismert, az igeragozásban és a birtokos személyjelezésben fellépő paradigmatis magánhangzó-váltakozás létrejöttében meghatározó, sőt — az analógiás kiegyenlítődéstől eltekintve — kizárólagos szerepe volt a második (vagy pontosabban: a nem első) szótagi magánhangzó kvantitásának és kvalitásának, szükségesnek láttam ezzel a kérdéssel behatóbban foglalkozni. Különösen a birtokos személyjelek magánhangzó-eleme, előhangzója játszott ebben főszerepet, amint korábban rámutattam (Az osztják magánhangzó-váltakozások koráról és keletkezéséről. NyK 75: 301—18, Obi-ugor alaktani kérdések és hangtörténeti tanulságaik. NyK 75: 365—73). Mondanivalóm igazolására igyekeztem rekonstruálni a személyjelölő morfémákat, de nem remélhettem akkor a személyjelölés bonyolult kérdéskörének teljes történeti felderítését az obi-ugor nyelvek egyikében vagy másikában, vagy éppen mindkettőben. Tudva, hogy e téren akkor még számos kérdést hagytam megválaszolatlanul, szükségesnek láttam, hogy a finnugor vokalizmuselméletek hitelessége szempontjából perdöntő keleti osztják paradigmatis magánhangzó-váltakozások koráról és keletkezéséről adott magyarázatom morfológiai vonatkozásait részletekbe menően kidolgozzam, ezáltal kívánva hangtörténeti stúdiumaim eredményeit történeti alaktani megállapításokkal szilárdabb alapokra helyezni. Az egyoldalú hangtani, hangtörténeti vizsgálatok nem feltétlenül hozzák meg a várt eredményt, sőt zsákutcába is vezethetik a kutatót, amint éppen az osztják magánhangzó-váltakozások önmagukban való szemlélete STEINITZET is arra készítette, hogy visszavetítse a váltakozásokat, egész rendszerüket a finnugor alapnyelv korába. Éppen ezért alighanem egyetérthetünk azzal a megállapítással, hogy „... a hangváltozásokra vonatkozó összehasonlítást mindig morfológiai megfigyeléseknek kell segíteniük” (FERDINAND DE SAUSSURE, Bevezetés az általános nyelvészetbe. Budapest, 1967. 271). Hasonlóan vélekedtek későbbi kutatók is, amint erről RAIMO ANTILA megemlékezik (I. Uusimman äännehistorian suunnasta ja luonteesta. Turun Yliopiston Fonetikan laitoksen julkaisuja N:o 5. Turku, 1969. 13, 14, 15, 16—9, 24). Egyébként e téma kidolgozásának hasznát az első szótagi vokalizmusra vonatkozó némely megállapítások bizonyításán és a hangtörténeti tanulmányok morfológiai tanulságain túlmenően még abban is látom, hogy a nem első szótagi vokalizmus sok részletkérdésének a tisztázását is elősegíti, sőt mi több: megköveteli.

0.1. Az alábbiakban operálni kívánok mindazon osztják nyelvjárásokkal, amelyekből használható mennyiségű, eléggé megbízható és munkámhoz

szükségesnek vélt anyag áll rendelkezésre. Az alanti felsorolásban a nyelvjárás rövidítése után közlöm, mely munkákból merítettem a szükséges információkat és ezen munkák alkalmilag, a lentebb következő morfématablázatokban gyakorlati okokból használt rövidítéseit.

V: K. F. KARJALAINEN, Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjasischen Mundarten. MSFOu. 128. Helsinki, 1964. [= K], Н. И. Терешкин, Очерки диалектов хантыйского языка. Часть первая. Ваховский диалект. Москва—Ленинград, 1961. [= T, ill. Očerki], GÜLYA JÁNOS, Eastern Ostyak Chrestomathy. UAS 51. Bloomington — The Hague, 1966. [= G, ill. East-OstyChr.]

Vj.: KARJALAINEN: i. m.

Trj.: KARJALAINEN: i. m.

J: H. PAASONEN, Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan. JSFOu. 66/2. Helsinki, 1965. [= P]

Szur.: M. A. CASTRÉN, Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis. Nordische Reisen und Forschungen. Zweite verbesserte Auflage. St. Petersburg, 1858—Leipzig, 1969. [= C]

Szal.: W. STEINITZ, Die objektive Konjugation des Ostjakischen. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 30 (1938): 680—99. [= St.]

DN: KARJALAINEN: i. m.

Kr.: KARJALAINEN: i. m.

DT: KARJALAINEN: i. m.

C: KARJALAINEN: i. m.

Ko.: PAASONEN: i. m.

Ni.: KARJALAINEN: i. m.

Ser.: W. STEINITZ, Ostjakische Grammatik und Chrestomathie mit Wörterverzeichnis. Zweite verbesserte Auflage. Leipzig, 1950. [= St., ill. OstjChr.²]

KO (= közép-obi $\approx$ Ser., részben Ni.): Н. И. Терешкин, Хантыйский язык. Языки народов СССР. III. Финно-угорские и самодийские языки. Москва, 1966. 319—41. [= T], П. К. Животиков, Очерки грамматики хантыйского языка (средне-обский диалект). Под редакцией Ю. Н. Русской. На правах рукописи. Издание Окружной комиссии по разработке литературного хантыйского языка при Исполкоме ханты-мансийского совета депутатов трудящихся Омской области. Ханты-Мансийск, 1942. [= Ž]

Kaz.: KARJALAINEN: i. m. [= K], STEINITZ, Die objektive Konjugation . . . [= St.], RÉDEI KÁROLY, Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik. Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-historische Klasse. Dritte Folge. Nr. 71. Göttingen, 1968. [= R, ill. Kazym-Dialekt]

Szin.: W. STEINITZ, Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen und Texte mit Übersetzungen. ÖEST 31. Tartu, 1939. [= Sr., ill. OVE]

M: RÉDEI KÁROLY, Északi-osztják nyelvtan. NyttudÉrt. 31. Budapest, 1961. [= R, ill. ÉOszjtjNyt.]

O: KARJALAINEN: i. m. [= K], STEINITZ kéziratoss nyelvtani feljegyzései (Berlin) [= St.]

I. Az őosztják személyjelölő kötött morfémák^{1, 2} és mai nyelvjárási fejleményeik (az 1—18. táblázatokban bemutatva).

¹ Az alábbiakban óvakodni fogok az olyan triviális megállapítások közlésétől, mint pl. „az egyes számú 1. személyű igerag *m*-je a megfelelő személyes névmás agglutínációjára révén keletkezett”, noha időnként megeshet, hogy utalni kényszerülök effélékre.

² Az elkövetkezendőkben a palato-veláris illeszkedésben résztvevő morfémák váltakozó magánhangzó-elemét mindig a palatális párral szimbolizálom, tehát: *i* = *í*, *ǰ*, *ä* = *ä*, *a* stb.

Az osztják nyelvjárások személyjelölő szuffixumai

I. V	e o n j				d e e l p x				
	ind	d e t			n u m s g			num du	num pl
		obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		mgh-s tő		
					rokonság- nevek	egyéb			
sg 1	<i>əm</i>	<i>im</i>	<i>əyl-äm</i>	<i>l-äm</i>	<i>əm</i>	<i>əm, äm, im</i>	<i>m</i>	<i>əyl-äm</i>	<i>l-äm</i>
2	<i>ən¹, wən²</i>	<i>in</i>	<i>än</i>	<i>än</i>		<i>ən, än, in</i>	<i>n</i>	<i>än</i>	<i>än</i>
3	<i>∅, wəl,³ iyən/äyən⁴</i>	<i>(ə)tə</i>	<i>∅</i>	<i>K G ∅, G T lə</i>		<i>əl</i>	<i>l⁵, əl⁶</i>	<i>∅</i>	<i>K ∅, G T lə</i>
du 1	<i>əmən</i>	<i>imən</i>	<i>ämən</i>	<i>ämən</i>		<i>əmən</i>	<i>mən</i>	<i>ämən</i>	<i>ämən</i>
2	<i>ətən</i>	<i>ətən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>		<i>ətən</i>	<i>tən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
3	<i>əyən</i>	<i>ətən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>		<i>ətən</i>	<i>tən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
pl 1	<i>öy</i>	<i>üy</i>	<i>K öy, G T öy</i>	<i>K öy, G T öy</i>		<i>öy</i>	<i>üy,⁷ öy⁸</i>	<i>K öy, G T öy</i>	<i>K öy, G T öy</i>
2	<i>ətöy</i>	<i>ətən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>		<i>ətən</i>	<i>tən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
3	<i>wəl⁹ t,</i>	<i>il</i>	<i>äl</i>	<i>äl</i>		<i>K il, G T təl</i>	<i>K jil, G T təl</i>	<i>äl</i>	<i>äl</i>
	<i>K 125–30 G 106–8 T 84–5</i>	<i>K 139–41, 144–5 G 116–8 T 86</i>	<i>K 133–4 G 116–8 T 86</i>	<i>K 133–4 G 116–8 T 86</i>	<i>KT 145 G 61</i>	<i>K 105–8 KT passim G 58–63 T 33</i>	<i>K 105–8 G 58–63 T 33</i>		

¹ A jelen idő kivételével mindenütt.

² Csak jelen időben.

³ Csak jelen időben.

⁴ Csak az időjel nélküli múlt időben.

⁵ Az *-i* tövek után; az *-ä* tövek után (KARJALAINEN, GÜLYA).

⁶ Az *-ä* tövek mássalhangzós alternánsa után (TERÉSKIN).

⁷ Az *-i* tövek mássalhangzós alternánsa után (KARJALAINEN, GÜLYA).

⁸ Az *-ä* tövek mássalhangzós alternánsa után (TERÉSKIN).

⁹ Csak jelen időben.

2. Vj.

	c o n j				d e c l p x				
	ind	d e t			n u m s g			num du	num pl
		obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		mgh-s tő		
					rokonság- nevek	egyéb			
sg 1	<i>əm</i>	<i>im</i>	<i>əyl-äm</i>	<i>l-äm</i>	<i>əm</i>	<i>əm, äm, im</i>	<i>m</i>	<i>əyl-äm</i>	<i>l-äm</i>
2	<i>ən¹ wən²</i>	<i>in</i>	<i>än</i>	<i>än</i>		<i>ən, än, in</i>	<i>n</i>	<i>än</i>	<i>än</i>
3	<i>∅, wəl³ iyən/äyən⁴</i>	<i>tə</i>	<i>∅</i>	K St. <i>əl, tä</i>		<i>əl</i>	<i>l</i>	<i>∅</i>	<i>əl</i>
du 1	<i>əmən</i>	<i>imən</i>	<i>ämən</i>	<i>ämən</i>		<i>əmən</i>	<i>mən</i>	<i>ämən</i>	<i>ämən</i>
2	<i>ətən</i>	<i>ətən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>		<i>ətən</i>	<i>tən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
3	<i>əkən</i>	<i>ətən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>		<i>ətən</i>	<i>tən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
pl 1	<i>əw</i>	<i>iw</i>	<i>öw</i>	<i>öw</i>		<i>əw</i>	<i>w⁵, öw⁶</i>	<i>öw</i>	<i>öw</i>
2	<i>ətəy</i>	<i>ətən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>		<i>ətən</i>	<i>tən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
3	<i>t, wəl⁷</i>	<i>il</i>	<i>äl</i>	<i>äl</i>		<i>il</i>	<i>jil</i>	<i>äl</i>	<i>äl</i>
	K 174— 200	K 183—98	K 183—6	St. 689	KT 145	K 154—7			

¹ A jelen idő kivételével mindenütt.² Csak jelen időben.³ Csak jelen időben.⁴ Csak az időjel nélkül múlt időben.⁵ Az -i tövek után.⁶ Az *-ä tövek mássalhangzós alternánsa után.⁷ Csak jelen időben.

3. Trj.	c o n j				d e e l p x					
	ind	d e t			n u m s g			num du	num pl	
		obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		mgh-s tő			
					rokonság- nevek	egyéb				
sg 1	<i>əm</i>	<i>em</i>	<i>ɣəA-əm</i>	<i>A-əm</i>	<i>əm</i>	<i>əm, əm, em</i>	<i>em¹, əm²</i>	<i>ɣəA-əm</i>	<i>A-əm</i>	
2	<i>ən</i>	<i>e</i>	<i>á</i>	<i>á</i>		<i>ən, á, e</i>	<i>e¹, á²</i>	<i>á</i>	<i>á</i>	
3	<i>∅</i>	<i>təɣ</i>	<i>∅</i>	<i>∅</i>		<i>əA</i>	<i>iA¹, áA²</i>	<i>∅</i>	<i>A</i>	
du 1	<i>əmən</i>	<i>təmən</i>	<i>əmən</i>	<i>əmən</i>		<i>mən</i>	<i>imən¹, ámən²</i>	<i>əmən</i>	<i>əmən</i>	
2	<i>ətən</i>	<i>tən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>		<i>in</i>	<i>in³</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>	
3	<i>əɣən</i>	<i>tən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>		<i>in</i>	<i>in³</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>	
pl 1	<i>əɣ_o, ɔɣ</i>	<i>təɣ_o, tɔɣ</i>	<i>əɣ_o</i>	<i>əɣ_o</i>		<i>əɣ_o, ɔɣ</i>	<i>iɣ¹, áɣ²</i>	<i>əɣ_o, ɔɣ</i>	<i>əɣ_o, ɔɣ</i>	
2	<i>təɣ</i>	<i>tən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>		<i>in</i>	<i>in³</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>	
3	<i>ət (iA)</i>	<i>iA</i>	<i>áA</i>	<i>áA</i>		<i>iA</i>	<i>iA³</i>	<i>áA</i>	<i>áA</i>	
	K 268—81 (279)	K 272—80	K 272—3		KT 145	K 232—5				

¹ Az *-i* tövek mássalhangzós alternánása után.

² Az *(*-á >)-ə* tövek mássalhangzós alternánása után.

³ A mássalhangzós tőalternáns után.

4. J	c o n j				d e c l p x					
	ind	d e t			n u m s g			num du	num pl	
		obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		mgh-s tő ¹			
					rokonság- nevek	egyéb				
sg 1	<i>əm</i>	<i>em</i>	<i>γəλ-əm</i>	<i>λ-əm</i>	<i>əm</i>	<i>əm, əm, em</i>	<i>em</i>	<i>γəλ-əm</i>	<i>λ-əm</i>	
2	<i>ən</i>	<i>e</i>	<i>á</i>	<i>á</i>	<i>ən</i>	<i>ən, á, e</i>	<i>e</i>	<i>á</i>	<i>á</i>	
3	<i>∅</i>	<i>(ə)təγ</i>	<i>∅</i>	<i>(ə)λ</i>	<i>əλ</i>	<i>əλ</i>	<i>iλ</i>	<i>∅</i>	<i>λ</i>	
du 1	<i>əmən</i>	<i>ətəmən</i>	<i>əmən</i>	<i>əmən</i>	<i>mən</i>	<i>mən</i>	<i>imən</i>	<i>əmən</i>	<i>əmən</i>	
2	<i>ətən</i>	<i>ətən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>	
3	<i>əγən</i>	<i>ətən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>	
pl 1	<i>əw, δw</i>	<i>ətδw</i>	<i>δw</i>	<i>δw</i>	<i>əw, δw</i>	<i>əw, δw</i>	<i>ew</i>	<i>əw, δw</i>	<i>əw, δw</i>	
2	<i>ətəγ</i>	<i>ətən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>	
3	<i>ət</i>	<i>iλ</i>	<i>áλ</i>	<i>áλ</i>	<i>iλ</i>	<i>iλ</i>	<i>iλ</i>	<i>áλ</i>	<i>áλ</i>	
	P 90—1	P 91			P 75—6	P 73—7	P 74	P 73—7		

¹ Az *-i tövek mássalhangzós alternánása után (PAASONEN az [-á- ~]-ə [< *-ä] tőre nem közlött paradigmát).

5. Szur.	c o n j			d e c l p x				
	ind	d e t			n u m s g		num du	num pl
		obj sg	obj du	obj pl	rokon- ság- nevek	egyéb		
sg 1	<i>em</i>	<i>em</i>			<i>em</i>	<i>χad-am</i>	<i>ǎ-am</i>	
2	<i>en, e</i>	<i>en, e</i>			<i>en</i>	<i>an</i>	<i>an</i>	
3	<i>ø</i>	<i>teχ</i>			<i>eť</i>	<i>ať</i>	<i>ť</i>	
du 1	<i>men</i>	<i>temen</i>			<i>men</i>	<i>amen</i>	<i>amen</i>	
2	<i>ten</i>	<i>ten</i>			<i>in</i>	<i>en</i>	<i>en</i>	
3	<i>χen</i>	<i>ten</i>			<i>in</i>	<i>en</i>	<i>en</i>	
pl 1	<i>eux</i>	<i>teux</i>			<i>eux</i>	<i>aux</i>	<i>aux</i>	
2	<i>teχ</i>	<i>ten</i>			<i>in</i>	<i>en</i>	<i>en</i>	
3	<i>t</i>	<i>ĩ</i>			<i>ĩ</i>	<i>ať</i>	<i>ať</i>	
	C 55, 60-1	55, 59				45	45-6	

6. Szal.	c o n j			d e c l p x				
	ind	d e t			n u m s g		num du	num pl
		obj sg	obj du	obj pl	rokon- ság- nevek	egyéb		
sg 1	<i>əm</i>	<i>am</i>		<i>t-am</i>		<i>am</i>	<i>t-am</i>	
2	<i>ən</i>	<i>a</i>		<i>a</i>		<i>a</i>	<i>a</i>	
3	<i>ø</i>	<i>tə</i>		<i>at</i>		<i>ət</i>	<i>at</i>	
du 1	<i>mən</i>	<i>təmən</i>		<i>əmən</i>		<i>mən</i>	<i>əmən</i>	
2	<i>tən</i>	<i>tən</i>		<i>ən</i>		<i>ən</i>	<i>ən</i>	
3	<i>yən</i>	<i>tən</i>		<i>ən</i>		<i>ən</i>	<i>ən</i>	
pl 1	<i>əw</i>	<i>təw</i>		<i>əw</i>		<i>əw</i>	<i>əw</i>	
2	<i>tə</i>	<i>tən</i>		<i>ən</i>		<i>ən</i>	<i>ən</i>	
3	<i>et</i>	<i>et</i>		<i>at</i>		<i>et</i>	<i>at</i>	
	Str. 691							

7. DN	c o n j								d e c l p x				
	váltakozó tövek				nem vált. tövek				num sg			num du	num pl
	intr		tr		intr		tr		msh-s tő				
	prs	prt	prs	prt	prs	prt	prs	prt	rokon-ság-nevek	egyéb	mgh-s tő		
sg 1	əm		em		ám am		em		əm, em ám		em	χət-ám	t-ám
2	ən		en		án en		en		en		en	án	án
3	∅ ot		ət		∅ ot		ət		ət		et	át	át
du 1	mən		emən		mən		emən		emən		emən	emən	emən, emən
2	tən		esən		tən		esən		esən		esən	ətən	esən, tən
3	χən		esən		χən		esən		esən		esən	ətən	esən, tən
pl 1	əw		ew		əw		ew		əw, ew		ew	əw	əw
2	tə		esə, eta, esən		tə		esə		esən		esən	esən, ətən	esən, tən
3	ət		et		ət		et		et		et	át	át
	K 19		K 22, 23		K 17–20		K 19		K 4–6 KT passim				

8. DT	c o n j				d e c l p x				
	intr		tr		num sg			num du	num pl
					msh-s tő				
	prs	prt	prs	prt	rokon-ság-nevek	egyéb	mgh-s tő		
sg 1			ám, em	əm, em		əm, ám, em	em	χət-ám	t-ám
2			án, en	ən, en		ən, án, en	en	án	án
3			∅, ət	ot, ət		ət	et	át	át
du 1			əmən, emən	mən, emən		emən	emən	mən	mən
2			ətən, esən	tən, esən		esən	esən	en	ən
3			əχən, esən	χən, esən		esən	esən	ən	ən
1			əw, ew	əw, ew		ew	ew	əw	əw
2			ətə, esən	tə, esən		esən	esən	ən	ən
3			ət, et	ət, et		et	et	át	át
	K 41					K 32–3 KT passim	K 32	K 32–3	

9. Ko.	c o n j					d e c l p x						
	i n d				d e t			n u m s g			num du	num pl
	vált. tő		nem vált. tő		obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		mgh-s tő		
	prs	prt	prs	prt				rokonság- nevek	egyéb			
sg 1	əm	ám əm	em	erət-ám	em-at	əm	em	em	yət- rət-}ám	t-ám		
2	ən	án ən	en	án	en-et	ən	en	en	án	án		
3	ø ot	ø ot	ət	= obj sg		ət	ət	it ¹ , et ²	át	át		
du 1	mən	mən	emən	əmən	} = obj sg	emən	emən	emən	əmən	əmən		
2	tən	tən	etən	ən		etən	etən	etən	ən	ən		
3	tən rən	tən rən	etən	ən		etən	etən	etən	ən	ən		
pl 1	əw	əw	ew	} = obj sg	} = obj sg	ew-at	ew	ew	ew	əw	əw	
2	tə	tə	etən			etən	etən	etən	ən	ən		
3	ət	ət	et			et	et	et	át	át		
	P 46	43-5	44-6	44-5		15	14-7	14, 16	14-7			

¹ Ősosztják *-i tő után.
² Ősosztják *-əy tő után.

10. Kr.	e o n j						d e e l p x					
	i n d				d e t			n u m s g			num du	num pl
	vált. tő		nem vált. tő		obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		mgh-s tő		
	prs	prt	prs	prt				rokon-ság-nevek	egyéb			
sg 1	əm		ám əm		em	ɛŋət-ám,	et-ám, em-ət	əm	em, ám	em	ŋət-ám	t-ám
2	ən		án ən		en	án	et-án, en-ət	ən	en	en	án	án
3	ø ot		ø ot		ət	át	= ? obj sg	ət	ət	it	át	át
du 1	mən		mən		emən			emən	emən	emən	əmən	əmən
2	tən		tən		etən			etən	etən	etən	ən	ən
3	ŋən		ŋən		etən			etən	etən	etən	ən	ən
pl 1	əw		əw		ew			ew	ew	ew	əw	əw
2	tə		tə		etə			etən	etən	etən	ən	ən
3	ət		ət		et			et	et	et	át	át
	K 85, 92		K 82, 90—3		K 90—4	K 88—9		K 72	K 70—2 KT pas-sim	K 71	K 70 2	

11. C		e o n j						d e c l p x					
		i n d				d e t			n u m s g			num du	num pl
		vált. tő		nem vált. tő		obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		mgh-s tő		
		prs	prt	prs	prt				rokon- ságnevek	egyéb			
sg	1	<i>əm</i>	<i>ám, əm</i> <i>əm</i>	<i>em</i>	<i>eχət-ám,</i> <i>em-χən</i>	<i>em-at</i>	<i>əm</i>	<i>em</i>	<i>em</i>	<i>kət-χət-ám</i>	<i>t-ám</i>		
	2	<i>ən</i>	<i>án, ən</i> <i>ən</i>	<i>en</i>	<i>eχət-án,</i> <i>en-χən</i>	<i>en-et</i>	<i>ən</i>	<i>en</i>	<i>en</i>	<i>án</i>	<i>án</i>		
	3	<i>∅ ot</i>	<i>∅ ot</i>	<i>ət</i>				<i>ət</i>	<i>et</i>	<i>át</i>	<i>át</i>		
du	1	<i>mən</i>	<i>mən</i>	<i>emən</i>				<i>emən</i>	<i>emən</i>	<i>əmən</i>	<i>əmən</i>		
	2	<i>tən</i>	<i>tən</i>	<i>etən</i>				<i>etən</i>	<i>etən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>		
	3	<i>kən χən</i>	<i>kən, χən</i> <i>χən</i>	<i>etən</i>				<i>etən</i>	<i>etən</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>		
pl	1	<i>əw</i>	<i>əw</i>	<i>ew</i>				<i>ew</i>	<i>ew</i>	<i>əw</i>	<i>əw</i>		
	2	<i>tə</i>	<i>tə</i>	<i>etə</i>				<i>etə,</i> <i>etən</i>	<i>etə</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>		
	3	<i>ət</i>	<i>ət</i>	<i>et</i>				<i>et</i>	<i>et</i>	<i>át (ən)</i>	<i>át</i>		
		K 54, 59	55, 58, 60, 62	58—61	57		47	46—7	47	46—7			

12. Ni.	c o n j			d e c l p x			
	ind	d e t		n u m s g		num du	num pl
		obj sg	obj du/pl	rokon- ságnevek	egyéb		
sg 1	əm	em	t-am	əm	em	ɲət-am	t-am
2	ən	en	an	ən	en	an	an
3	∅ ¹ , əl ² mat	te	e	ət	ət, et ⁴	∅	at
du 1	mən	emən	əmən	emən	emən	əmən	əmən
2	tən	etən, tən	ən	etən	etən	ən	ən
3	ɲən	etən, tən	ən	etən	etən	ən	ən
pl 1	əw	ew	əw	ew	ew	əw	əw
2	tə	etən,	ən	etən	etən	ən	ən
3	ət, met ³	(tə)met ³ , et	at	et	et	∅	at
	K 304-6	306		300-1		300	

¹ A váltakozó tövek után, jelen időben.

³ Múlt időben.

² A nem váltakozó tövek után, jelen időben.

⁴ Az -ə-s tő mássalhangzós alternánsa után.

13. Ser.	c o n j			d e c l p x				
	i n d	d e t		n u m s g			num du	num pl
		obj sg	obj du/pl	msh-s tő		-ə tő		
			rokon- ságnevek	egyéb				
sg 1	əm	em	(ə)t ⁻¹ ət ⁻² } am	əm	em	em	ɲət-am	t-am
2	ən	en	an	ən	en	en	an	an
3	∅, əl ³	te	e		ət, əl ⁴	et	∅	at
du 1	mən ¹ amən ²	emən	əmən		emən	emən	əmən	əmən
2	tən ¹ ətən ²	tən	ən		ən	en	ən	ən
3	ɲən ¹ aɲən ²	tən	ən		ən	en	ən	ən
pl 1	əw	ew	əw		ew	ew	əw	əw
2	tən, ¹ ətən ²	tən	ən		ən	en	ən	ən
3	ət	et	at		et	et	at	at
	St. 70-2	76		55	55-7	57	55, 57	

¹ A váltakozó tövek után.

³ A -t tövű igék jelen idejében.

² A nem váltakozó tövek után.

⁴ A -t tövek után.

14. KO	c o n j			d e c l p x			
	ind	d e t		n u m s g		num du	num pl
		obj sg	obj du/pl	rokon- ság- nevek	egyéb		
sg 1	əm	em	(ə)t-am		em	ηət-am	t-am
a2	ən	en	(ə)t-an		en	an	an
3	∅, ³ əl ¹ , (Ž mat ²)	te, ³ atte ⁴	t-e, ³ att-e ⁴		ət, et ⁵	∅	at
du 1	mən ³ , amən ⁴	emən	(ə)t-amən		emən	amən	amən
2	tən, ³ ətən ⁴	tən, ³ əttən ⁴	t-ən, ³ ətt-ən ⁴		ən	ən	ən
3	ηən, ³ aηən	tən, ³ əttən ⁴	t-ən, ³ ətt-ən ⁴		ən	T Ž ən Ž ∅, at	ən
pl 1	əw	ew	t-əw		ew	əw	əw
2	tə ^{3,4} , tən ⁴	tən ³ , əttən ⁴	t-ən, ³ tt-ən ⁴		ən	ən	ən
3	ət ¹ , (Ž met ²)	et	t-at, ³ ətt-at ⁴		et	at	at
	T 330-1 Ž 77-9	T 330-1 Ž 84-5	T 330-2 Ž 85		T 324-5 Ž 51-2	T 324-5 Ž 53-5	T 324-5 Ž 55-7

¹ A nem váltakozó tövek után, jelen időben. ³ A váltakozó tövek után.
² Múlt időben. ⁴ A nem váltakozó tövek után.
⁵ Az -ə-s tő mássalhangzós alternánsa után.

15. Kaz.	c o n j			d e c l p x				
	ind	d e t		n u m s g			num du	num pl
		obj sg	obj du/pl	msh-s tő		-ŋ tő		
			rokon- ság- nevek	egyéb				
sg 1	əm	em	A- əAA-1 } am	əm	em	em	ηəA-am	A-am
2	ən	en	an	ən	en	en	an	an
3	∅	əe	e		eA	eA	∅	əA
du 1	mən	emən	K emən, St. R əmən		emən	emən	mən	əmən,
2	tən	ən	ən		ən	en	ən	ən
3	ηən	ən	ən		ən	en	K ∅, St. R ən	ən
pl 1	əw	K St. ew, R əew	əw		ew	ew	əw	əw
2	tŋ	ən	ən		ən	en	ən	ən
3	ət	K St. eA, R əeA	əA		eA	eA	nK ∅, St. R əA	əA
	K320-3, St. 682, R 23-7	K322-3, St. 682, R 29-30	R 19.	K311-2 St. 682, R 16-8	K 311, R 17-8	K 311-2, St. 682, R 16-8		

¹ A nem váltakozó tövek után RÉDEI anyagában.

16. Szin.	c o n j			d e c l p x				
	ind	d e t		n u m s g			num du	num pl
		obj sg	obj du/pl	msh-s tő		-i tő		
				rokon- ság- nevek	egyéb			
sg 1	əm	em	$\left. \begin{matrix} l^{-1} \\ all^{-1} \end{matrix} \right\} am$	əm	em	em	ηəl-am	l-am
2	ən	en	an	ən	en	en	an	an
3	∅	$\left(\begin{matrix} ə \\ ə \end{matrix} \right) l\tilde{x}^2,$ all $\tilde{x}^3$	ɨ		əl	el	al	al
du 1	mən	emən	(ə)mən		emən	emən	mən	əmən
2	tən	lən	ən		ən	an	ən	ən
3	ηən, tən	lən	ən		ən	an	al, ən	ən
pl 1	əw	ew	əw		ew	ew	əw	əw
2	t̃	lən	ən		ən	an	ən	ən
3	ət	el	al		el	el	al	al
St. 44–5		47		42	40–1	41	40–1	

¹ A nem váltakozó tövek után szabad alternációban, kivéve a du 1 személyt.

² Előhangzó nélkül a váltakozó tövek után, előhangzóval a nem váltakozó tövek után (1. még a 3. jegyzetet!).

³ A nem váltakozó tövek után az əl̃i-vel szabad alternációban.

17. M	c o n j			d e c l p x				
	ind	d e t		n u m s g			num du	num pl
		obj sg	obj du/pl	msh-s tő		-i tő		
				rokon- ság- nevek	egyéb			
sg 1	əm	em	$\left. \begin{matrix} -1 \\ all^{-2} \end{matrix} \right\} am$	əm	em	em	ηəl-am	l-am
2	ən	en	an	ən	en	en	an	an
3	∅	$\left(\begin{matrix} l\tilde{x}^1 \\ all\tilde{x}^2 \end{matrix} \right)$	ɨ		əl	el	al	al
du 1	ηən ¹ , amən ²	emən	amən		emən	emən	amən	amən
2	tən	lən ¹ , allən ²	ən		ən	an	ən	ən
3	tən~ηən ¹ aηən ²	lən ¹ , allən ²	ən		ən	an	ən	ən
pl 1	əw	ew (lew)	əw		ew	ew	əw	əw
2	t̃	lən ¹ , allən ²	ən		ən	an	ən	ən
3	ət	el (lél)	al		el	el	al	al
R 25–30		31–2	31–3	19	15–8	17	15–8	

¹ A váltakozó tövek után.

² A nem váltakozó tövek után.

18. O	c o n j				d e c l p x				
	ind	d e t			n u m s g			num du	num pl
		obj sg	obj du	obj pl	msh-s tő		-i tő		
					rokonság- nevek	egyéb			
sg 1	<i>əm</i>	<i>em</i>	<i>ηil-am</i>	<i>l-am</i>	<i>əm</i>	<i>ám,¹ am²</i>	<i>em</i>	<i>ηil-ám</i>	<i>l-ám</i>
2	<i>ən</i>	<i>en</i>	<i>ηil-an</i>	<i>an</i>	<i>ən</i>	<i>án,¹ an²</i>	<i>en</i>	<i>án</i>	<i>án</i>
3	<i>∅</i>	<i>li</i>	<i>li</i> (<i>ηal-i</i>)	<i>i</i>	<i>əl</i>	<i>əl</i>	<i>el</i>	<i>ál</i>	<i>ál</i>
du 1	<i>mən</i>	<i>emən</i>	<i>ηil-mən</i>	<i>mən</i>	<i>mən</i>	<i>mən</i>	<i>emən</i>	<i>əmən</i>	<i>əmən</i>
2	<i>tən</i>	<i>tən</i>			<i>ən</i>	<i>ən</i>	<i>án</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>
3	<i>ηən</i>	K <i>ηən,</i> St. <i>lən</i>	<i>lən</i>		<i>ən</i>	<i>ən</i>	<i>án</i>	<i>ən</i>	<i>ən</i>
pl 1	<i>əw</i>	<i>ew</i>	<i>ηil-əw</i>	<i>əw</i>		<i>əw</i>		<i>əw</i>	<i>əw</i>
2	<i>ti</i>	<i>ti</i>				<i>ən</i>		<i>ən</i>	<i>ən</i>
3	<i>ət</i>	<i>ət</i>	<i>ηil-al</i>	<i>al</i>		<i>el,¹ əl²</i>		<i>ál</i>	<i>ál</i>
	K 337—8		St.		K 333	K 332—4	K 333	K 332—4	

¹ A csak mássalhangzós tőalternánssal rendelkező tövek után.

² Az *-á ~ -aj-* tövek hosszabb tőalternánása után.

1.1.1. Alanyi igeragozás (= conj ind)

sg 1 *əm*2 *ən*3 *ø*du 1 (*ə*)*mən*2 (*ə*)*tən*3 (*ə*)*γən*pl 1 *øγ*2 (*ə*)*təγ*3 *ət*

A vagylagosan *ə-t tartalmazó morfémák testesebb alternánsa a mássalhangzó-kapcsolatra végződő tövekhez járulhatott kötelező jelleggel, az egy mássalhangzóra végződőkhöz csak fakultatíve, míg a rövidebb alternáns az utóbb említett típusú igetövekhez kapcsolódhatott.

1.1.1.1. sg 1 *əm

A keleti és északi nyelvjárásokban, amelyekben megmaradt az alanyi és a tárgyas igeragozás eredeti alaktani különbsége, változatlan.

1.1.1.2. sg 2 *ən

L. 1.1.1.1.

1.1.1.3. sg 3 *ø

Változatlanul *ø* a személyrag a keleti és az északi nyelvjárásokban a legtöbb igealakban. Az egyes nyelvjárásokban bekövetkezett kisebb-nagyobb mérvű újításokról alábbi észrevételeim adnak számot:

a) A VVj. nyelvjárások jelen idejű, egyes számú 3. személyű igealakjában közvetlenül az igető mögött *wəl* ~ *pəl* komplexum található. Ebben az *əl* nyilván a jelen idő jelével azonos, a *-w-* ~ *-p-* elemben pedig az osztjában oly gyakori *-p* (vagy *-p*-vel alakult) képzőt (l. SAUER, Nombild. 57—86) látom, amelynek finn megfelelője, a *-pa* ~ *-pä*, (COLLINDER, CompGr. 270) ugyancsak verbum finitum építőkövévé lett (l. HAKULINEN, SKRK³ 164, 204). A *wəl* ~ *pəl* *əl* eleme alighanem kapcsolatot sejtetett a megfelelő számú és személyű tárgyas igeraggal és birtokos személyjellel, s az eredeti időjel-funkció a *-w-* ~ *-p-*-re ruházódva a sg 2 személyben egy *wən* ~ *pən* komplexum meghonosodását s az eredetibb (*ə*)*lən* (= (*ə*)*l-ən*) kiszorulását eredményezte. (A *-w-* ~ *-p-* váltakozás feltételét l. TERĚŠKIN, Očerki 24, GULYA, EastOsty-Chr. 105.)

b) Ugyancsak a VVj. nyelvjárásokban a *ø* jeles múlt időben *iyən*, ritkábban *äγən* morféma szerepel. Ennek eredete, mibenléte teljesen homályos előttem, egy dolog biztos: összetett morféma.

c) A déli nyelvjárásokban a (DN: intranszítív, DT: tranzítív, Ko.Kr. C: indeterminált ragozású) múlt idejű igealakokban *ot* morfémát találunk, amelynek eredetét nem is sejttem, de MUNKÁCSI véleményét (NyK 28: 6), mely szerint e végződés a létigével lenne azonos, nem látom elfogadhatónak (l. még 7.2.). (A déli nyelvjárásokban az igeragozás renszerében, ill. az igealakok szerkesztési elvében bekövetkezett változásokat l. 7.1., 7.2.)

d) A Ni.-ban és az *s*-es praeteritumban a KO-ban múlt időben bukkan elő a személyrag harmadik alternánsa, a *mat*. Ez voltaképpen a participium praeteriti képzőjének és az egyes számú 3. személyre utaló névmási elemnek az összetétele, amely a múlt idejű melléknévi igenévben jött létre. A birtokos személyjeles melléknévi igenév a verbum finitum funkciójára szert téve szorította ki innét az eredeti igealakot. Ezt bizonyítja még a Ser. (OstjChr.²

69—70) és a Kaz. (MSFOu. 128: 320, 321) nyelvjárás is, amelyekben az eredeti verbum finitumokkal együtt minden számban és személyben verbum finitum funkcióban előfordulnak a birtokos személyjeles igenevek, pl. Kaz. *mānas* ~ *mānma* [’er ging’]. — Vö. még 1.1.1.9. „e”.

e) A meglehetősen szűkös anyagot tartalmazó nyelvtani feljegyzésekből az látszik, hogy a *θ* mellett van a személyragnak egy *əl* alternánása is a Ni. KO nyelvjárásokban a nem váltakozó tőtípusú igék jelen idejében. A Ser. nyelvjárásban a *t* tövű igék jelen idejű sg 3 alakjában ugyancsak *əl* morféma használatos. Egy ugyanilyen *əl*-lel találkozunk a decl px | num sg | sg 3-ban is (l. 1.2.1.3.). Úgy gondolom, hogy a birtokos személyjelzésben jött létre az *əl* s onnét került át az igeragozásba. Kialakulásának magyarázata a nyugati nyelvjárások egy tekintélyes részére jellemző **l > t* fejlődésen alapul. A *t*-re és *l*-re végződő igékben (és főnevekben) a személymorféma sorsa így alakult volna: **t + *əθ*, **l + *əθ > *tal*, **lal > *tat > *t > t*, tehát voltaképpen egy hangtörténeti esemény következtében az eredetileg szuffigált szóalakokban egybeesett volna bázisával, ha éppen a (**t*, **l >*) *t* tövű igék (és főnevek) ezen alakjában egy, lényegében disszimilációra visszavezethető konzervatizmus az e nyelvjárásokban szokatlan hangképvisélet révén meg nem őrizte volna a morféma korábbi hangalakját. A Ni. és a KO nyelvjárásokban nemcsak a *t* tövű igék jelen idejében eresztett gyökeret, hanem az igtető + időjel (*t < əl*) komplexumhoz hozzájárult a tőtípustól függetlenül minden ige jelen idejében: **mənal > *mānal > *mānat > *mānt*, + **əl > māntal* ’megy’.

1.1.1.4. du 1 **(ə)mən*

Lényegében változatlanul őrzik a mai nyelvjárások, mindössze a Ser. KO M dialektusokban találkozunk némi újítással: míg a váltakozó tőtípusú igékhez a rag *mən* alternánása járul, a többihez *amən*. Ez utóbbi az óosztják, ill. a többi nyelvjárás előhangzós *əmən* alternánsának felel meg, a előhangzója másodlagos (vö. még 1.1.1.6.).

1.1.1.5. du 2 **(ə)tən*

Nagyjából változatlanul megőrződött a mai nyelvjárásokban. A Ser. KO-ban a *tən* a váltakozó, az *ətən* a nem váltakozó típusú igékhez járul. (Vö. még 1.1.1.8.)

1.1.1.6. du 3 **(ə)γən*

Az alább részletezendő, kisebb hangtani módosulásoktól eltekintve változatlanul őrződött meg:

a) A Ser. KO M-ban a váltakozó tövekhez *γən*, a nem váltakozókhoz *aγən* alakban járul (vö. 1.1.1.4.).

b) A **γ > η* változás a következő mássalhangzó, az *n* asszimilációs hatására következett be. Ugyanezt tapasztaljuk az abszolút főnévragozás dualisi **γən > ηən* jelében (és ennek analógiájára a dualis birtok **γəl > ηəl*, *ηət* stb. jelében), a **γən* hangsort tartalmazott névszók északi osztják (és északi vogul) képviselőiben is: *ηən*. (Esetleg másképp, vö. STEINITZ, FgrKons. 33.)

c) A Ko. Szin. M nyelvjárásokban a du 3 *(ə)γən* folytatója mellett *tən* ragot is találunk e személyben, amely a du 2-ből nyomult be ide. Ez esetben az átadás iránya fordított volt, mint a conj det | obj sg sorban, ahol a du 3 ragja került át a du 2-be (l. 1.1.3.1.5.).

1.1.1.7. pl. 1 **ōγ*

Változatlan formában csak a V őrizi, a Vj. Szal. és a nyugati nyelvjárásokban a magánhangzó *ə*-vé delabializálódott (az északiak egy részében fonetikai realizációja ma is labiális hang: *ū*), miközben **γ > w*. A Trj.-ban és J-ban

fakultative jelentkezik az *a* és az *o* a rákövetkező mássalhangzó részleges (Trj.) vagy teljes (J) labializálásával.

Nem első szótagban csak a többes számú 1. személyű igei személyragban és birtokos személyjelben kell labiális magánhangzót (*ö/*ø, *ü/*u, *ö/*o) rekonstruálnunk. E morfémanak eme vonása szerintem legalább obi-ugor kori; pontos megfelelője a vog. *aw* (< szintén **ö*γ).

1.1.1.8. pl. 2 *(*a*)*tay*

a) A VVj. Trj. J Szur. nyelvjárásokban a *γ megőrződött, míg a Szal. DN Ko. Kr. C Ni. Ser. KO Kaz. Szin. M O dialektusokban — akárcsak a többi, *γ-re végződő, záró helyzetű toldalékmorfémában — eltűnt, s így ezekben a mai képviseltek: Szal. DN Ko. Kr. C Ni. Ser. KO -*ta*, Kaz. Szin. M -*ti*, O -*ti*. Megjegyzés: A *γ* a V-ben is meggyengült az imperativus személyragjában (l. GULYA, EastOstyChr. 119, jegyzet, vö. még TERÉŠKIN, Očerki 90), bár itt a conj det | obj sg | pl 2-ről van szó, de azért láttam szükségesnek itt megemlékezni róla, mert a conj ind sorból került át a conj det-be.

b) A KO nyelvjárásban az eredetibb *ta* mellett használatos a du 2-ből származó *tan* is, a Ser.-ban pedig csak ez utóbbi van adatolva.

A du 2 *(*a*)*tan* és a pl 2 *(*a*)*tay* személyragok *t*-je bizonyítja, hogy az *n* kezdetű, 2. személyű névmást megelőzőben az obi-ugor nyelvek életének egy korai szakaszában a *t* kezdetű 2. személyű névmás szintén ismert volt. Mivel mindkét obi-ugor nyelvben sg 2-ben *n* elemű a személyrag, arra gondolhatunk, hogy az újabb keletű, *n* kezdetű névmás talán az egyes számban honosodott meg először, majd agglutinálódva kiszorította onnan a korábbi, *t* kezdetű névmásból agglutinálódott személyragot. Az újabb, *n* kezdetű névmás továbbterjedt a többi (du és pl) számba a régebbinek a rovására, amelynek kövületként fennmaradt emléke az alanyi ragozás du 2 és pl 2 személyű *t*-s személyragja. Az őszosztják nyelvi egység felbomlását követően a kialakuló nyelvjárások némelyikében újra életre kelt e *t* elemű szuffixum: átkerült a tárgyias ragozás megfelelő személyeibe, majd ott — a mutató névmási eredetű, a conj det | obj sg | sg 3-ban használatos *ta*, *tay* személyrag által megerősítve — analógiás, másodlagos, egyes számú tárgyra utaló *t* tárgyjel jelent meg a du 1 és pl személyekben is, sőt a decl px | num sg sorában is teret hódított magának, még ha csak kisebb mértékben is. A vogulban nemcsak a névmások rendszeréből szorította ki az új a régít, hanem még az igeragok és a birtokos személyjelek közt sem találjuk nyomát sem. Ennek a magyarázata esetleg az lehet, hogy a tárgyias ragozás és a birtokos személyjelzés du 2 *(*a*)*tan* (< *(*a*)*tan*) és du 2 *(*a*)*tan* (< *(*a*)*ðan*) szuffixuma a *ð >> *t* hangváltozás folytán egybeestek, s az egyalakúság felszámolására irányuló törekvés biztosíthatott kedvező feltételt a 2. személyű *n*-es személyragnak a dualisba való bekerüléséhez, majd a pl 2-ben teljesen elszigetelten maradt *t*-s személyrag is átadta helyét a jövevénynek. Ez esetben a szuffixumok rendszerében végbement változás okait tehát a du 2 és a du 3 homofóniájának elkerülésében vélem megtalálni, míg a későbbiek folyamán az osztják és a vogul személyjelölő kötött morféma rendszerében bekövetkezett változásokat a du 2, du 3 és pl 2 egybeesése jellemzi. — A *t*-t tartalmazó személyragra vö. HAJDÚ, BUŇyt. 142.

1.1.1.9. pl. 3 *at

Változatlanul megőrződött kisebb nyelvjárási külön fejleményekkel:

a) A VVj.-ben a jelen időben a sg 3 igealakból a pl 3-ba behatolt a *wal* ~ ~ *pal*, s ehhez járul a *t* (< *ət*) személyrag. A *wal* ~ *pal* azonban nem a személyrag részének tekintendő, hanem időjelnek, az időjel egyik alternánsának.

b) A Trj.-ban egyszer adatolt i_4 (MSFOu. 128: 279) vagy a nyelvmester, vagy a gyűjtő tévedése, reálisan nem számolhatunk ezzel, a conj det | obj sg | pl 3 személyragjával azonos szuffixummal.

c) A Szal.-ban $*at$ helyett et (< $*it$) található. Ez a conj det | obj sg | pl 3-ból kerülhetett át, feltéve, hogy nem sajtóhiba vagy másféle tévedés eredménye, vö. „b”.

d) A DT-ben a tranzitív igékhez az et -tel fakultatív alternációs viszonyt alkotva járul az at , a DN-nel ellentétben. Ennek az a magyarázata, hogy a déli nyelvjárások egy részében az alanyi—tárgyas igeragozási rendszert felváltott intranszitiv és tranzitív igeragozási rendszer funkcionális különbsége már megszűnt, a még meglévő alaktani különbségekre is pusztulás vár, hogy egy olyan rendszer alakuljon ki, amely a tárgyi viszonyt tekintve teljesen kö-zömbös.

e) A Ni.-ban múlt időben és a KO-ban s -es praeteritumban a met a személyrag, így a conj ind | prt | pl 3 igealak a participium praeteriti birtokos személyjeles alakjával azonos, amely kiszorította a paradigmásorból a verbum finitumot. L. még 1.1.1.3. „d”.

1.1.2. A szenvedő igeragozás (= pass) személyragjairól megállapíthatjuk, hogy azok az őszotjákban megegyeztek az alanyi igeragokkal, annak alapján, hogy a mai nyelvjárásokban is nagyobbára megegyeznek. A ma meglévő kisebb eltéréseket következő megjegyzéseim szemléltetik:

a) A VVj. passivumában a jelen időben sg 2 en és sg 3 o személyrag járja, szemben az activumi $wen \sim pən, wəl \sim pəl$ raggal. Ebben is annak a bizonyítékát látom, hogy a $w \sim p$ eredetét tekintve p particiumképző.

b) A Trj.-ban sg 2-ben $*ən$ (: $*ojən$) személyrag helyett voltaképpen o -t találunk, a sg 3-hoz hasonlóan. Mivel a du 2 és pl 2 személyekben a passivum oj (< $*uj$) jele o -vá egyszerűsödött (du 2 $*ujtən >> otən, pl 2 *ujtəy >> otəy$) a sg 2 személyben is ugyanennek kellett történnie: $*ujən > *ojən > [*oən >] *on$, s mivel itt az n már nem $ə$ -t, hanem teljes hangot követett, a tárgyas ragozás sg 2 személyű ragjának analógiájára $n > o$, vagyis őszotj. $*ujən >> Trj. o$ (vö. még 1.1.3.1.2., 1.1.3.2.2.).

c) A Ni. pl 1 és pl 3, a M pl 3 személy ragjában $ə$ helyett i (< $ə$) az előhang: Ni. pl 1 iw , Ni. M pl. 3 it .

1.1.3. Tárgyas ragozás (=conj det)

	obj sg	obj
		du $\gammaəl$ + /pl l +
sg 1	im	$ām$
	in	$ān$
	$əθ, θi, təy$	$əθ, θā$
du 1	$imən$	$āmən$
	$inən$	$ānən$
	$(ə)θən$	$(ə)θən$
pl 1	$iγ$	$ōγ$
	in	$ān$
	$iθ$	$āθ$

A tárgyias igeragozás személyragjai — bizonyos tóteni jellegű különbségektől (vö. 2.) eltekintve — megegyeztek a birtokos személyjelekkel (vö. 2.). E két kategória morfémái nyilván egymásra hatva és egymást erősítve formálódtak az őszosztjában azonossá.

Megjegyzés: Az őszosztják tárgyias igeragok mai képviselőinek bemutatása során a déli nyelvjárások egyikére-másikára kevesebb szót vesztegetek, mivel az ottani folytatókról az alanyi és tárgyias ragozást vázoló részben helyesebb megemlékezni.

1.1.3.1. conj det | obj sg

1.1.3.1.1. sg 1 *im

- A VVj.-ben változatlanul megőrződött.
- *i > e: Trj. J Szur. és az összes nyugati nyelvjárásban.
- A Szal.-ban az obj. sg-re jellemző *i előhangzós ragot, az *im-et az obj du/obj pl-re jellemző, *ä előhangzós *äm folytatója, az am kiszorította.
- A DN-ben és a DT-ben a tranzitív ragozásban szerepel az em,
- a Ko. Kr. C nyelvjárásokban pedig a tárgyias ragozásban.

1.1.3.1.2. sg 2 *in

Mai képviselőiről ugyanaz mondható el, ami sg 1 im-éről, azzal a különbséggel, hogy a keleti nyelvjárások szurguti csoportjában a személyrag *n* eleme, a voltaképpeni személyjelölő elem „lekopott”, és tulajdonképpen a magánhangzó itt mintegy másodlagosan jelöli a személyt is. Meglehetősen furcsa dolog, ahogyan ez az *n* „lekopott, eltűnt”, hiszen fonetikai okokkal nem magyarázhatjuk: a szóvégi *n* ugyanis általában véve nem kopott le a szurguti nyelvjárásokban; sőt: az alanyi ragozás sg 2 személyű *en* ragja, a rokonságnevek és a magánhangzó-váltakozásban potenciálisan résztvevő főnevek váltakozásos tőalternánsa utáni sg 2 személyű *en* birtokos személyjele is sértetlen, megvan az összes többi, *n*-re végződő személyrag és -jel *n*-je is, míg a sg 2 *in, *än ragokból (köztük a pass | sg 2 *ujən >> o ragjából, l. 1.1.2. „b”) és jelekből következetesen „hiányzik”.

Ennek a szokatlan hangtani-morfológiai viszonyoknak a forrását keresve jutottam arra a gondolatra, hogy összefüggést lássak a személyrag nélküli sg 2 személyű felszólító módú igealakok és az említett kijelentő módú igealakok, ill. a személyjelölésükben megnyilvánuló azonosságok között. Persze itt csak az lehetne a bökkenő, hogy az *a* (< *ä, *än) egyrészt az a l a n y i imperativusban, másrészt a t á r g y a s indicativusban (obj du és obj pl) szerepel a sg 2 személy jelölőjeként (az *e* < *i, *in szuffixum esetében nincs ilyen probléma). De ez nem is olyan komoly akadály, hiszen a határozott tárgy és az alanyi imperativusi forma a megfelelő számú tárgyra utaló imperativusi igealakokkal egyenértékű: Trj. *ἀεγοῦν ἀιπτά* ~ (*ἀεγοῦν*) *ἀιπτε* 'fütttere ihn', *ἀινάτ ἀιπτά* ~ *ἀιπτιγᾶ* 'fütttere sie beide', *ἀεγᾶτ ἀιπτά* ~ *ἀιπτιᾶ* 'fütttere sie' (MSFOu. 128: 283). Úgy vélem tehát, hogy az imperativusi, sg 2 személyű, személyrag nélküli igealak volt az indicativusi sg 2 személyű igealakokban bekövetkezett, nem hangtani háttérű *in >> e, *än >> ä változásnak a forrása. Minthogy a tárgyias igeragok és a birtokos személyjelek kölcsönösen befolyásolták egymást, a többi osztják nyelvjárás tanúsága szerint is, a sg 2 személyű birtokos személyjelek *in >> e, *än >> ä fejleményeit (vagy ez esetben helyesebb így mondani: képviselőit) a megfelelő tárgyias igeragok analógiás hatása

formálta ilyenné. Sőt a magánhangzóra: *i*-re, *ä*-re végződő főnevek decl px | num sg | sg 2 alakjából is hiányzik az, mivel az **i*-n, **ä*-n kapcsolatban a beszélők a morfémahatárt nem az **i*, **ä* mögött, hanem előtte érezték, vö. Trj. *wäi* 'Wildrentier', *wäem* ['mein W.'] ~ *wäe* ['dein W.'] (MSFOu. 128: 232), *pänä* (< *päna*) 'Schnenschnur', *pänam* ['meine S.'] ~ *päna* ['deine S.'] (i. m. 234), l. még 2.2.1. Valószínűleg azért csak az eredetileg **in*, **än*, **n* felépítésű 2. személyű szuffixumok válhattak meg **n*-jüktől, míg az **ən* szerkezetűek nem, mivel **i*-re és **ä*-re végződő, 2. személlyel kapcsolatos szóalak létezett, de *ə*-re végződő nem, amely indukálhatta volna az **ən* hasonló változását.

Ennek az **n*-nek az eltűnése a szurguti nyelvjáráscsoportban elég kései esemény lehetett, hiszen CASTRÉN még *n*-es tárgyas igeragokat (55, 59) és birtokos személyjeleket (45, 56) is feljegyzett, bár ő maga nem tekintette anyagát teljesen megbízhatónak annak szűkös volta miatt (55). Az esetragok előtt a birtokos személyjel *n*-je KARJALAINEN és PAASONEN anyagában is előkerül: Trj. *wäi* 'Rentier', *wäe* 'dein Rentier' ~ *wäennät* ['mit deinem R.'], *wäiγäi* 'deine beiden Rentiere' ~ *wäiγäännät* 'mit deinen beiden Rentieren' (MSFOu. 128: 235), Trj. *J nõη ätennäm* 'du allein', vö. Trj. *J (mä) ätemnäm* 'ich allein', Trj. *äyö ätänäm*, *J ätianäm* 'er allein' (MSFOu. 128: 244, PD 124). Ezekben a szóalakokban a *nät* a comitativus, a *näm* az approximativus ragja (l. MSFOu. 128: 207–11).

1.1.3.1.3. sg **əθ*, **θi*; **täy*

a) A keleti nyelvjárásokban megtalálható VVj. *tə*, Trj. *J (ə)təy*, Szur. *teχ* (= *təy*), Szal. *tə* személyragokat STEINITZ nyomán (Die objektive Konjugation... 697) mutatónévmással hozom összefüggésbe, és lehetségesnek tartom, hogy a sg 3 személyű személyes névmás agglutinációja révén létrejött személyrag (**əθ*, **θi*) mellett volt egy mutató névmási eredetű (**täy*) is (e kettősséget illetően vö. HAJDÚ, BUNyt. 75, 143 jegyzet és l. még a 3.3. pontot). A **täy* > VVj. Szal. *tə* változással, a **γ* „gyengülésével” kapcsolatban vö. 1.1.1.8.

b) A déli nyelvjárásokkal kapcsolatosan azt mondja STEINITZ (i. m. 696), hogy *ət* személyragjuk a z o n o s a megfelelő birtokos személyjellel. Ezzel a megállapítással egyet is érthetünk annyiban, hogy a személyes névmásból agglutinálódott tárgyas igerag homofón volt már az őszosztjákban az ugyanazon névmásból származó birtokos személyjellel, s így semmi meglepő nincs abban, hogy a mai nyelvjárások egy csoportjában is egyező hangalakú e két szuffixum. Abban viszont nem értek egyet STEINITZCEL, hogy a tárgyas igeragozás birtokos személyjeles névszók átértékelődéseként született volna meg ('des Jägers Tötung' ≡ 'der Jäger tötet (ihn)'), mivel a tárgyas igealakok megítélésém szerint minden nehézség nélkül, sőt: könnyebben megérthetők igéből származtatva (vö. 3.3.).

c) A **θi*-nek valójában csak az északi nyelvjárásokban van folytatója: Ni. Ser. KO *te*, Kaz. *äe*, Szin. M *li*, O *li*. Őszosztják kori létezése ellen szólna, hogy a keletiben és a déliben nyoma sincs, viszont az obj pl (és a decl px | num pl) sorban egy hasonló szerkezetű, **θä* hangalakú szuffixum felvétele már támogatja az őszosztják **θi*-re vonatkozó feltevésünket, sőt az ősvogul conj det | obj sg | sg 3 *tī* ~ *i* ismeretében az obi-ugor alapnyelvig is visszavezethetjük. A hivatkozott északi nyelvjárásokban az egyszerűsödési, egységesülési tendencia eredményeképpen a **θi* folytatója felváltotta a conj det | obj du/pl | sg 3 **θä* szuffixumát. A geminált KO *atte* (a nem váltakozó őszosztják

tövek után), Szin. *əlli* (a nem váltakozó ősosztják tövek után az *əli*-vel fakultatív alternációs viszonyban), M *əlli* (a nem váltakozó ősosztják tövek után) az obj sg sorból került át ide, vö. 1.1.3.2.3; ez ugyancsak elősegíthette az ezen nyelvjárásek egy részében a pl 1 és pl 3 személyben a másodlagos singularis „tárgyjel” meghonosodását.

1.1.3.1.4. du 1 *imən

A duális személyekre utaló tárgyias igeragok és birtokos személyjelek tagolását l. 3.2.

A szurguti nyelvjárásokon kívül mindenütt az *imən közvetlen folytatójával (*imən*, *emən*) találkozunk. A szurgutiban a személyragnak egy (*ə*)*təmən* változata használatos. Az a kisebb probléma, hogy az *i helyén *ə*-t találunk, ez ugyanis valószínűleg az alanyi személyrag hatására váltotta fel az *i-t. Az újabb, *əmən* $\gtrsim$ *mən* pedig továbbterjedt a conj det és a decl px minden pl 1 személyű alakjába, illetve az egyes számú tárgyra utaló sorban a conj det | obj sg | sg 3 (*ə*)*təγ* és a (conj ind | du 2-ből származó) conj det | obj sg | du 2 (*ə*)*tən* analógiás hatására a du 1 és a pl 1 személyragokban is megjelent az inetimológikus *t*. Ez a *t* a szurgutiban, mondhatni, szinte az egyes számú tárgy jelévé vált, hiszen a du 2 (*ə*)*tən* analógiásan felváltotta a du 3 és a pl 2 eredeti személyragját. Lévéen a kilenc személyragból immár hatnak *t* komponense, az valóban a legjobb úton van affelé, hogy az obj sg sorban általánosan használatossá váljék, sőt talán még az is várható volna, hogy a decl px | num sg-ben is megjelenjen. A VVj.-ben a conj det | obj sg | du 1/pl 1 személyjeiben ugyan még nincs *t*, de a decl px | num sg | du 2/du 3 pl és a V decl px | num sg | pl 3 személyjelben egyes számú tárgyjelként már feltűnt. A Ko. Kr. C nyelvjárásokban is ugyanez a helyzet a pl 3-tól eltekintve.

1.1.3.1.5. du 2 *imən

Egy ilyen hangalakú személyragnak az ősosztjakra való rekonstruálását **k ö z v e t l e n** bizonyítékokkal nem hitelesíthetjük, hanem a ma meglehetősen tarka képet mutató nyelvjárási személyragokat (és birtokos személyjeleket) kell közvetett vallomásra bírnunk.

A conj det | obj sg | du 1 *imən (és a cond det | obj du/pl | du 1 *ämən*) a mai nyelvjárási képviseltek ismeretében nem szorul különösebb bizonyításra. Ha az *imən, *ämən helytálló, vagyis hogy a személyrag az egyes számban használatos *im, *äm személyrag és az *ən (másodlagos) dualisjel kapcsolata (3.2.), ez **p e r a n a l o g i a m** *imən, *ämən hangalakú du 2 és (*ə*)*θən* felépítésű du 3 személyű ragot tételez fel. Az ilyen hangalakú szuffixumok mellett szólnak egyébként a du 1 *mən, du 2 *nən, du 3 *θn személyes névmások is. Ezenfelül a du 3 (*ə*)*θən* egykori megléte bizonyosságnak tekintendő a Kaz. *ən*, Szin. M O *ən* alapján (l. még alább). A du 2 *imən igei személyrag és birtokos személyjel másik fontos bizonyítékát abban látom, hogy a Trj. J Szur. decl px | num sg | du 2 (és du 3) szuffixuma *in*, amely vagy az *imən hapológias változata, vagy a pl 2 *in-nel azonos történetileg; akár az előbbi, akár az utóbbi feltevés a helyes, a du 2 *imən és a pl 2 *in morfématákkal kapcsolatos felvéseim kölcsönösen támogatják egymást (az *in-re sincsenek ugyanis közvetlen bizonyítékok a participiumok pl 2 személyjelen kívül l. 1.2.3. „f”). Még itt kell megjegyezni, hogy a VVj.-ben az *in* a conj det | obj du/pl, ill. a decl px | num du/pl sorokban fordul elő (erről l. 1.1.3.2.5., 1.1.3.2.6., vö. továbbá 1.2.2.5., 1.2.2.6.).

A mai nyelvjárások — amint ez a morfématáblázatokból is kitűnik — eléggé tarka képet mutatnak a conj det | obj sg | du 2 igeragok megfelelésében:

VVj. Trj. J (*e*)*tən*, Szur. *ten* (= *tən*), Szal. *tən*, [DN DT (*a*)*tən*, *esən*,] Ko. Kr. C *etən*, Ni. (*e*)*tən*, Ser. KO *tən*, Kaz. *ɔn*, Szin. M *lən*, O *tən*. Vegyük szemügyre az egymásra leginkább ható három személy, a du 2, du 3 és pl 2 személyragjait az *l* (*ɔ*) és *t* hangokat külön fonémaként megőrzött nyelvjárásokban, hogy kibogozzuk a mai képviseltek kuszának tűnő történeti okait:

	VVj.Trj. J	Kaz.	Szin. M	O
du 2	(<i>a</i>) <i>tən</i>	<i>ɔn</i>	<i>lən</i>	<i>tən</i>
du 3	(<i>a</i>) <i>tən</i>	<i>ɔn</i>	<i>lən</i>	<i>ɲən</i> , <i>lən</i>
pl 2	(<i>a</i>) <i>tən</i>	<i>ɔn</i>	<i>lən</i>	<i>ti</i>

(Az O du 3 *ɲən* és pl 2 *ti* a megfelelő alanyi személyragok „átvételei”, itt nem foglalkozom velük, l. 1.1.3.1.6. és 1.1.3.1.8.) Azt látjuk tehát, hogy a du 2, du 3 és pl 2 ragok a keleti nyelvjárásokban mind *t*, a Kaz.-ban *ɔ*, a Szin. M dialektusokban *l* eleműek, sőt homofónok, mindössze az O-ban különbözik a du 2 (*tən*) és a du 3 (*lən*). Márpedig e látszólagos zűrzavar tisztázásának a lehetőségét éppen a VVj. Trj. J *t* ~ Kaz. *ɔ*, Szin. M *l* és az O *t* ~ *l* viszony kínálja:

Köztudott, hogy a nem *t*-ző osztják nyelvjárások *t*-je korábbi **t*-ből, *l* vagy *ɔ* hangja pedig **l* és **θ* (< **s*, **ʃ*) hangokból származik. Így tehát a VVj. Trj. J O (*a*)*tən* *t* eleme csak **t*-re mehet vissza, míg a Kaz. *ɔn*, Szin. M O *lən* *l* komponensét — pusztán hangtani ismereteinkre hagyatkozva — vagy **l*-ből, vagy **θ*-ből eredeztethetjük. A fenti *t* eredetéről l. 1.1.1.8. Mivel a személyragok (és a birtokos személyjelek) névmási — mégpedig személyes névmási — eredetűek, és *l* (< Ug. FÜ U **l*) kezdetű névmásról nincs tudomásunk, csak **θ* (< **s*) kezdetű névmás agglutinációjában kereshetjük a kérdéses személyrag *l*, *ɔ* elemének a magyarázatát, vagyis forrása az egykor **s*-szel kezdődött 3. személyű névmás. Az O-ban a *tən* a 2. személyben, a *lən* pedig a 3.-ban található meg, vagyis ebben a perifériára került nyelvjárásban mindkét személyrag éppen annyiadik személyben használatos, ahányadik személyű névmásból származik. — Ezeknek a fejtegetéseknek a rövid összegezése: a conj det | obj sg | du 2 **inan* ragja e paradigmasorból nyomtalanul kiszorult a du 2, du 3 (és pl 2) közti kiegyenlítődesi tendenciák következményeképpen, méghozzá vagy a conj ind | du 2 **(a)tən*-je, vagy a conj det | obj sg | du 3 **(a)θən*-je szorította ki a másik (ill. a másik két) személy eredeti ragját, csupán az O-nak sikerült konzerválnia a du 2 és du 3 különbségét. Még ehhez a kérdéskörhöz tartozik, hogy a déli nyelvjárások *tən*, *ɔn*, *etən* szuffixumának *t*-je éppúgy visszamehet **t*-re, mint **l*-re (< **θ*); továbbá a DN-ben és a DT-ben a *t* helyén *s* is előfordul. Ennek az asszibilált alternánsnak a keletkezési körülményeiről sajnos semmit sem tudok.

1.1.3.1.6. du 3 **(a)θən*

Az O *ɲən* az alanyi ragozás megfelelő személyragjával azonos (erről l. 1.1.1.6. „b”, „c”), de az eredetibb *lən* ragot KARJALAINEN anyagának tanúsága szerint nem szorította ki. A többi nyelvjárásban kialakult helyzetre vonatkozóan l. 1.1.3.1.5.

1.1.3.1.7. pl 1 **üγ*

Voltaképpen csak a V őrizte meg változatlan formában, a Vj.-ben a magánhangzó delabializálódott, a mássalhangzó pedig labializálódott: *iw*, hasonlóan a nyugati nyelvjárásokban, de ott még a megszokott **i* > *e* is: *ew*; a szurguti nyelvjárascsoportban az **üγ*-öt (vagy folytatóját) kiszorította az alanyi személyrag, sőt még egy másodlagos, egyes számú „tárgyjellel” is kiegészült (erről l. 1.1.3.1.4.); a déli nyelvjárások közül az eredeti alanyi-

tárgyas igeragozási rendszert újabban felváltó DN-ben és ezt az újabbat is felszámoló DT-ben ma már minden funkcionális különbség nélkül léteznek egymás mellett az alanyi ragozásból való *əw* és a tárgyas ragozásból eredő *ew*. A szurgutihoz hasonlóan két északi nyelvjárásban is feltűnt egy másodlagos tárgyjel, igaz, csak fakultative: Kaz. *Δ*, M *l*; ez ugyanaz az *Δ*, *l*, amellyel az 1.1.3.1.5. pontban részletesen foglalkoztam.

1.1.3.1.8. pl 2 *in

L. 1.1.3.1.5.

A DN (*e*)*tə*, (a DT (*ə*)*tə*), Kr. C *etə* a du 2 szuffixumával függ össze (amely szintén nem eredeti, de ezek az *n* nélküli változatok, akárcsak a fakultatív alternációs viszonyban levő DN *esə* az alanyi ragozás *tə* (< *(*ə*)*təγ*) igeragjának hatását tükrözi. Az O *ti* szintén a megfelelő alanyi igeraggal függ össze, annak az átvétele.

1.1.3.1.9. pl 3 *iθ

Jóformán az összes nyelvjárásban ennek szabályos hangtani folytatójával találkozunk, mindössze két rendhagyó jelenség szorul magyarázatra:

a) A fakultatív alternánsként jelentkező Kaz. *ΔeΔ*, M *lel* első *Δ*, ill. *l* eleme a másodlagos „tárgyjel”, vö. 1.1.3.1.7.

b) Az O *ət* a conj ind | pl 3 *ət* ragjával azonos, vö. még 1.1.3.1.5., 1.1.3.1.6 és 1.1.3.1.8.

1.1.3.2. conj det | obj du/pl

Az egyes és nem egyes (tehát: kettős és többes) számú tárgyra utaló sorokban a személyragok jobbra a ragok felső és alsó nyelvállású magánhangzójában különböztek egymástól. Az egyes szóalakok egészét tekintve természetesen a különbség abban is megnyilvánult, hogy az egyes számú tárgyra vonatkozó sorban *ə volt a tárgyi számjel, míg a nem egyes számúra utalóban *γəl dualisi, ill. *l pluralisi tárgyjel járta. E két utóbbiban a személyragok azonosak voltak, a *γəl ~ *l tárgyi számjelek szolgáltak kizárólagos megkülönböztető jegyül. Ennek következtében a nem egyes számú tárgyra vonatkozó paradigmatorokban szereplő igei személyragokat együtt tárgyalhatjuk, legfeljebb a napjainkra kialakult szórványos eltérésekre kell majd rámutatnunk. Némiképpen az is indokolja az együttes tárgyalást, hogy az északi nyelvjárásokban — a birtokos személyjelezéssel ellentétben — egybeesett a két sor a kevesebb fonémát számláló, tehát rövidebb obj pl javára; ez alól csak az O képez kivételt (l. STEINITZ, Хантыский (остяцкий) язык [Языки и письменность народов Севера. Часть первая. Москва — Ленинград, 1937. 193-227] 196, továbbá a hivatkozott, kéziratot nyelvvtani feljegyzéseket).

1.1.3.2.1. sg 1 *əm

Az *ä > *ä*, *á*, *a* fejlődéstől eltekintve mindenütt változatlan a rag nyelvjárásonkénti képviselője.

1.1.3.2.2. sg 2 *än

L. 1.1.3.2.1., ill. a Trj. J *á*, Szur. *a*, Szal. *a* képviselőre vonatkozóan l. 1.1.3.1.2.

1.1.3.2.3. sg 3 *əθ, *əä

Ebben a paradigmatorban is az sg 3 mai képviselői teszik szükségessé a legtöbb magyarázatot, hasonlóan az obj sg megfelelő személyragjáihoz.

a) Az obj du | sg 3 személyragja *ə* a VVj. Trj. nyelvjárásokban. Ez szerintem annak a bizonyítéka, hogy ebben az alakban a keleti nyelvjárások közös előzményében az *əθ folytatója volt a személyrag, majd haplológiával jött létre a mai, leíró szempontból *ə*-nak tekintendő személyrag: *γələθ >

> *γələl, *γələl < *γəl*, *γələ*. A haplológiára visszavezethető *ø* személyrag, vagyis a személyrag hiánya „megvan” az obj pl | sg 3-ban a V-ben (fakultatív) és a Trj.-ban (a V decl px | num pl | sg 3-ban szintén és ugyancsak fakultatív), ez az obj du sorával azonos módon keletkezett: *ləθ > *ləl, *ələ > V l (~ *lla*), Vj. *ləl*, Trj. *ələ*, J *ələ*, *ələ*.

b) A *θä meglétére csak a V *lə* a közvetlen bizonyítékunk, közvetett bizonyítékul pedig az 1.1.3.1.3. „c” pontban leírtak szolgálhatnak.

c) A STEINITZ közölte Vj. conj det | obj pl | sg 3 *tä* az obj sg | sg 3-ból nyomult ide be, amint ezt VÉRTES EDIT helyesen megállapította (MSFOu. 128: 134), bár meglepő módon STEINITZ Vj. adatait nem a KARJALAINEN-féle Vj., hanem a V adatokkal vetette egybe.

d) A Ni. Ser. KO Kaz. Szin. M *Ø* képviselői alapján szűrhető le az a következtetés, hogy a conj det | obj sg | sg 3 *θi folytatója az északi osztják egység idején az obj du/pl | sg 3 *θä helyére lépett (l. 1.1.3.1.3. „c”). Ugyanilyen analógiás kiegyenlítődség a Kaz. conj det | obj du/pl | du 1 *emən* a várható *amən helyett (viszont a decl px | obj pl | du 1 megfelel a várakozásnak).

e) Az északi nyelvjárásokban az obj du/pl | sg 3-ban a „számjel + ige-rag” Ni. Ser. KO *te*, Kaz. *əe*, Szin. M *li* komplexumai, amelyek geminálva is előfordulnak az ősosztjában csak mássalhangzós tövet felmutatott, nem váltakozó tőtípusú igék mai folytatói mögött: Ser. KO *te*, Kaz. *ələe*, Szin. M *li*, a többes tárgyi számjel és a tárgyas személyragnak immár szinkron szempontból hitelesen, egyértelműen nem szételemezhető komplexumai, de csak ezeknek a kapcsolatából vezethetők le: *(*ə*)*l-θi* > *(*ə*)*l-li*, *(*ə*)*ələ-əi* >> (ősosztják váltakozó tövek után): *li*, *ve*, *te* ~ (ősosztják nem váltakozó tövek után): *li*, *əe*, *te* ~ (ősosztják nem váltakozó tövek után) *əlli*, *ələe*, *ətte*. Ugyanígy a du 3-ban létrejöttek a *lən* ~ *əllən* stb. alternánsok, majd a gemináta mássalhangzós változatok a nem váltakozó tőtípusú igék minden számába és személyébe behatoltak, míg a rövidebb alternánsok a váltakozó tőtípusú igéken használatosak (ennek a jelenségnek nincs meg a pendant-ja ezen nyelvjárások birtokos személyjelzésében, ami annak a következménye lehet, hogy a névszók egy típusára sem jellemző az olyanféle tőalternáció, mint a váltakozó tőtípusú igéké). Az alternánsoknak a tőtípusok szerinti disztribúciója gyakran elmosta a morféma eredeti, alkotórészeik szerinti összetételének funkcióbeli önállóságát, vö. pl. Kaz. *mələe* 'er gibt es', *mələe* 'er gab es': *mä-* (tő) + *ələ* (időjel) + *əe* (személyrag), *de mələe* 'er gibt sie', *mələe* 'er gibt sie': *mä-* (tő) + *ələ* (időjel) + *əe* (< *ələ* számjel + *əe* személyrag), ill. *seŋələe* 'er schlugt ihn', *seŋələe* 'er schlug ihn': *seŋ-* (tő) + *ələ* (időjel) + *ələe* (személyrag, az obj du/pl sorból), *de: seŋələe* 'er schlugt sie', *seŋələe* 'er schlug sie': *seŋ-* (tő) + *ələ* (időjel) + *ələ* (számjel) + *əe* (személyrag) (RÉDEI, Kazym-Dialekt 29—30).

f) A STEINITZ lejegyezte, hiányos O paradigmasorokban az obj du | sg 3 *li*-je az obj pl | sg 3 morféma-komplexumával azonos, míg a *əli* (o: *əli-li*), amit a nyelvmester később hibásnak minősített, az itteni eredeti morféma-komplexum.

g) Az obj du | du 3 *lən* az obj pl | du 3 átvétele, s kiszorította az eredeti *əli-ən* formát. Mivel a sg 3 és a du 3 az O obj du sorban észrevehetően az obj pl megfelelő szám- és személyjelölő morféma-komplexuma javára kiszorulóban volt STEINITZ gyűjtése idején, az O-nak a többi északi nyelvjárással szembeni obj du | obj pl sorokat megkülönböztető sajátossága már eltűnőben volt.

1.1.3.2.4. du 1 *əmən

a) Közvetlen folytatója a VVj. *āmən* a Ser. KO M *amən*, míg a Trj. J Szal. Ni. Kaz. Szin. *əmən* *a*-je *á*, *a* helyett a du és pl személyragok nagy részében szereplő, ugyancsak másodlagos *ə* előhangzó hatására jelent meg.

b) A (KARJ.) Kaz. *emən* az obj sg megfelelő személyragjával azonos, onnét nyomult be.

1.1.3.2.5. du 2 *ānən

Ez a személyrag csak az osztják nyelvjárások vallomása alapján kikövetkeztetett ősoosztják szám- és személyjelölés elveinek ismeretében rekonstruálható, hiszen a mai nyelvjárások egy részében (VVj.) vagy a conj det | obj sg | du 2 *inən haplológiás in változata, vagy a conj det | obj sg | pl 2 *in-je használatos (vö. még 1.1.3.1.5.), míg a többiben az *ən* járja, amelynek valószínű magyarázata: a du 3-ból, a korábbi *(*ə*)*θən*-ből haplológiával módosulva (l. 1.1.3.2.6.) került ide át az *ānən-t, ill. folytatóját kiszorítva.

1.1.3.2.6. du 3 *(*ə*)*θən*

Hangalakját és szerkezetét tekintve megegyezik a conj det | obj sg | du 3 ragjával.

Az *(*ə*)*θən*-nek nincs *(*ə*)*lən*-, *(*ə*)*lən*-, *(*ə*)*tən*-féle folytatója a nyelvjárások egyikében sem: a VVj. *in* a conj det | obj du/pl | du 2 morfémájával azonos (l. 1.1.3.2.5.), míg a többi nyelvjárás *ən*-je ebben a személyben született meg és terjedt át a conj det | obj du/pl | du 2 személybe is. Az *ən* az igealak „tárgyi számjel + személyrag” komplexumában jött létre az alábbi módon: *(*γəl*), *(*γə*)*l* (<*(*γə*)*l*) tárgyi számjel + *(*ə*)*lən*, *(*ə*)*lən* (<*(*ə*)*θən*) személyrag: *(*γə*)*l*(*ə*)*lən*, *(*γə*)*l*(*ə*)*lən* >> (*γə*)*lən*, (*γə*)*lən*, aholis az *l*, *l* (> *t*) elemet minden körülmények között számjelként, ill. annak részeként kell értelmeznünk, lévén a nem egyes számú tárgyra (ill. birtokra) utaló soroknak a fonematikusan leírható számjel kötelező komponense. Itt voltaképpen ugyanazzal a jelenséggel van dolgunk, mint amit egyes északi nyelvjárások conj det | obj du/pl | sg *e*, *ɨ* ragjának tárgyalásakor láttunk (1.1.3.2.3.), azzal a különbséggel, hogy ez sokkal több nyelvjárásra jellemző, de a paradigmarendszerben mégsem tett szert olyan szerepre, mint abban a néhány északi nyelvjárásban.

1.1.3.2.7. pl 1 *öγ

a) Mindössze a KARJALAINEN gyűjtötte V anyagban találkozunk változatlan hangtestű folytatójával.

b) A többi nyelvjárás személyragját (Vj. *öw*, Trj. *əγ*, J *öw*, Szal. és északi nyelvjárások *əw*) az *öγ hangsúlytalan helyzetben keletkezett, megrövidült *öγ* változatából vezethetjük le, bár talán nem teljesen indokolatlan a conj ind | pl 1 *öγ* személyragjának analógiás hatásával is számolnunk.

1.1.3.2.8. pl 2 *ān

Ennek a morfémának illetéknéppen való rekonstruálására sincs semmiféle *k ö z v e t l e n* bizonyíték, hiszen — mind a conjugatióban (az igeragozási rendszerben végbement kisebb-nagyobb változások miatt itt most nem fordítok figyelmet a déli nyelvjárásokra), mind a declinatióban — az alábbi morfémákat találjuk: VVj. *in*, Trj. J Szal. Ni. Ser. KO Kaz. Szin. M O *ən*. Pusztán abból a tényből kiindulva, hogy ma csak *in*, *ən* formákat találunk, ezek valamelyikében kellene sejttenünk a keresett ősoosztják morfémát. Továbbá annak az alapján, hogy az *ən* az *in*-nel szemben a nyelvjárások túlnyomó többségében megtalálható, *ən-t kellene feltennünk ősoosztják személyragként, s ez esetben csak a VVj. *in* szorulna magyarázatra. Csakhogy ez esetben nehéz volna az *in* magánhangzójával elszámolnunk; ha viszont az obj sg (és num sg) szuffixu-

mát *in-ként, az obj du/pl (és num du/pl) morfémáját *än-ként rekonstruáljuk, akkor már nem ütközhetünk ilyen nehézségekbe. Ugyanilyen problémákkal állunk szemben ugyanezen paradigmásor du 2 és du 3 igei személyrag történeti megítélésekor, l. 1.1.3.2.5., 1.1.3.2.6.

1.1.3.2.9. pl 3 *äð

L. 1.1.3.2.1.

1.2. A birtokos személyjelek történeti áttekintése

		n u m s g		n u m du yäl +/pl l +	
		mgh-s tövek	msh-s tövek		
			rokonságnevek		egyéb
sg	1	m ¹	əm	im	äm
	2	n ¹	ən	in	än
	3	ð ¹ , ? ði ¹	əð, ? ði		əð, ? ðä
du	1	mən ¹	(ə)mən	imən	ämən
	2	nən ¹	(ə)nən	inən	änən
	3	ðən ¹	(ə)ðən		(ə)ðən
pl	1	jüγ ² /iüγ ²	iüγ		öγ
	2	jin ¹ /in ²	in		än
	3	jið ¹ /ið ²	ið		äð

¹ A magánhangzóra végződő tőalternáns után.

² A mássalhangzóra végződő tőalternáns után (fakultatíve).

Összehasonlítva a tárgyias igeragokat (1.1.3.) a birtokos személyjelekkel, látnivaló a szinte teljes egyezés. A különbségek csaknem kizárólag abból fakadnak, hogy a birtokos személyjelek alternánsai a tőtípusok meglehetősen hű reflexiói. Ez természetesen igen komoly mértékben csökkenti mondanivalómat, mivel nem kívánok ismétlésekbe bocsátkozni. Ezért utalni fogok mindig a megfelelő tárgyias igeragra. Egy-egy birtokos személyjelről csak akkor szólok részletesebben, ha eltér a megfelelő igeragtól, vagy ez valamilyen egyéb, lényeges észrevétel miatt látszik kívánatosnak.

Mivel a nyelvjárások nagy részében felborult a személyjelek előhangzóinak őszotják disztribúciója és így azokról egy külön szakaszban adok számot, az alábbiakban főleg a személyjelek invariábilis, mássalhangzó-elemére fordítok figyelmet.

1.2.1. decl px | num sg

A szurguti (Trj. J) nyelvjárásokban a magánhangzóra végződő főnevek decl px | num sg sorában a tő + személyjel tagolása vitatható, a történeti és a leíró szempont ugyanis más-más értelmezést kíván meg. A táblázatban alkalmazott szinkrón tagolási eljárás inkább a leírás egyszerűsítésére való törekvéssel jellemezhető, sem mint a morfémahatárok e s e t e n k é n t i hiteles megvonásával, aminek lehetőségében ebben az esetben nem is hiszek. Hasonló problémával küszködöm a Ser. -ə, Kaz. Szin. M -i, O -i tövű főnevek személyjeleit illetően (l. még 2.2.).

1.2.1.1. sg 1 *(ə)m, *im

Vö. a megfelelő igei személyragot, l. a táblázatokat, a tótani fejezetet (2.2.) és a személyjelek előhangzóinak átrendeződéséről szóló részt (8.).

1.2.1.2. — g 2 $*(ə)n$, $*in$

L. mint 1.2.1.1.

1.2.1.3. sg 3 $*(ə)θ$, $?*θi$

Az $*θ$, $*əθ$ alternánszt illetően l. 1.1.3.1.3. — A J *jěyia* ['sein Vater'] (JSFOu. 66/2: 75) birtokos személyjelének *i* eleme szabálytalan, más főnév egyes számú 3. személyű birtokos személyjeles alakjában nem találkozunk vele. Feltehetőleg a nyelvmester (vagy a gyűjtő?) tévedéséről van szó. — A kérdőjellel felvett $*θi$ -vel kapcsolatosan alig van valami fogódzónk: a mai osztják nyelvjárásokban nincs $*θi$ -re visszavezethető személyjel, viszont az igeragokkal való szoros összefüggés, párhuzamosság és kölcsönösség olyan tényezők, amelyek valószínűsítik ennek egykori meglétét, noha azzal számolnunk kell, hogy már korán — esetleg az ősosztják felbomlása előtt — kiszorult a használatból az $*θ$, $*əθ$ javára. Ennek az ősosztjakra való datálását feltétlenül támogatni látszik az, hogy a tárgyias igeragozás obj sg | sg 3 ragja nyelvjárás-csoportonként eltérő képet mutat, továbbá, hogy a keletiben az obj sg | sg 3 és az obj du/pl | sg 3 ragja különbözik. A num pl | sg 3 *la* (< ? $*θā$) személyjele a V dialektusban így vagy a $*θā$ periférikus túlélője a megfelelő igei személyraggal egyetemben, vagy ez utóbbinak a személyjelzésben való meghonosodásáról árulkodik. A $*θi$ felvétele mellett szólna még esetleg a vogul $*tī \sim *i$ (< obi-ugor $*θi$), feltéve, hogy ez sem az igerag térhódításának a jele.

A mai nyelvjárási képviselőkkel kapcsolatban a következőket kell tudni:

a) A V-ben a magánhangzós tövek mássalhangzóra végződő alternánsához járuló *əl* szuffixum magánhangzója esetleg a *tő* részének is tekinthető volna, vagyis a morfémahatár az *ə* és az *l* között húzódná. A nyugatiban is hasonló jellegű problémák okoznak gondot az *ə* ($\sim i, i$) magánhangzóra végződő tövek birtokos személyjeles alakjai a num sg sorban, erről l. 2.2.1.1.

b) A *t*-ző nyelvjárások közül a Ser.-ban a *t* tövű főnevekhez az eredetibb hangalakat tükröző *əl* járul (vö. OstjChr.² 76), vö. még 1.1.1.3. „e”.

1.2.1.4. du 1 $*(ə)mən$, $*imən$

A táblázatokból leolvasható képviselőkkel kapcsolatban a következő megjegyzés szükséges: A VVj.-ben azt tapasztaljuk, hogy a személyjel num sg-ben ($ə$)*mən* a mássalhangzóra végződő tövek után, míg a conj det | obj sg-ben várokozásunknak megfelelően *imən* (és decl px | num du/pl, conj det | obj du/pl *āmən*) a személyjelölő morféma, vagyis a számkategóriára jellemző *i* csak a num sg-ből tűnt el. Ennek okát az alábbiak szerint véltem megtalálni: amikor a keletiben kialakult a birtokos személyjelezésben a nyílásfok szerinti illeszkedés³ való törekvés (ami a paradigmatiság magánhangzó-váltakozás lérejtőéhez vezetett, vö. HONTI: NyK 75: 311—2), a num sg-ben az első szótag magánhangzójának minőségétől függően akár $*i$, akár $*ā$ is lehetett a sg 1 és a sg 2 személyjel előhangzója, vagyis a számkategóriához kötöttség meglazult, elmosódott (ez a pl 3 kivételével a num sg talán minden személyében éreztette hatását). Mivel a magánhangzó-váltakozás a semleges $*ə$ előhangzót tolta előtérbe, ez kedvező lehetőségeket biztosított arra, hogy további személyek szuffixumába is behatoljon.

³ A nyílásfok szerinti illeszkedés terminus a korábban általam is használt horizontális magánhangzó-harmónia műszó helyett áll.

1.2.1.5. du 2 **(ə)nən, *inən*

Vö. a megfelelő igei személyragot: 1.1.3.1.5.

a) A VVj. *ətən*, DN DT *esən*, Ko. Kr. C Ni. *etən* a tárgyas (ill. tranzitív) igeragozás megfelelő ragjából került át, l. még ott.

b) A szurguti nyelvjárások *in* morfémájáról l. 1.1.3.1.5. és 1.2.1.8.

c) Az északi nyelvjárásokban használatos *ən* a decl px | num du/pl | du 3-ban jött létre (vö. 1.1.3.2.6.) és terjedt át a num sg megfelelő személyébe és a vele homofóniát kialakító másik két személybe is.

1.2.1.6. du 3 **(ə)θən, *iθən*

Vö. a megfelelő igei személyragot (l. 1.3.1.6.) és l. a du 2 személyjelről mondottakat: 1.2.1.5.

1.2.1.7. pl 1 **üγ*

a) A nyugati nyelvjárások *ew* (< **iw* << **üγ*) az egyenes folytatója.

b) A V. *öγ*, Vj. *ew*, Trj. *öγ*, J *ow*, DN (fakultatív) *ew*, O *aw* a hangsúlytalan helyzetben bekövetkezett rövidülés, ill. delabializáció eredménye lehet, vö. még ehhez 1.1.3.2.7.

c) A V *+əχ*: *pəndəχ* ['unsere Saite'] elírás lehet *+əχ*: *pəndəχ* [= *pəndəγ*] helyett.

1.2.1.8. pl 2 **in*

a) Csak a Trj. J Szur *in* tekinthető egyenes folytatójának. Lehetséges, hogy a du 2 és du 3 *in*-je innét származik (1.2.1.5. és 1.2.1.6.).

b) A Szal. és nyugati *ən* a du 2-ben és du 3-ban szereplő *ən*-nel azonos, l. 1.2.1.5.

1.2.1.9. pl 3 **iθ*

Mindenütt a várható, szabályos folytatót látjuk, mindössze a fakultatív V *təl* igényel némi magyarázatot: ennek *t* eleme a num sg | du 2, du 3 és pl 2-ben használatos *ətən* *t*-jének analógiájára jelent meg; továbbá ugyanezen (homofón és azonos eredetű) személyjelek analógiája magyarázat arra is, miért *təl* hangsorú e másodlagos szuffixum *təl* helyett.

1.2.2. decl px | num du/pl

Ezek a személyjelek megegyeznek a tárgyas igeragokkal. A mai állapotokat tekintve a conj det | obj du/pl és decl px | num du/pl paradigmák közt az a legfontosabb különbség, hogy az északi nyelvjárások megőrizték a num du és num pl különbségét, míg az obj du és obj pl köztit nem (l. erről 1.1.3.2.).

1.2.2.1. sg 1 **äm*

Vö. a megfelelő igei személyragot (1.1.3.2.1.), l. a táblázatokat.

1.2.2.2. sg 2 **än*

L. mint 1.2.2.1.

1.2.2.3. sg 3 **əθ, ?*θä*

L. mint 1.2.2.1., továbbá: 1.2.1.3.

A kérdőjeles **θä* felvételét ugyanúgy indokolhatjuk, mint a **θi*-ét, illetve az egyik feltevése erősíti a másikat.

a) A keletiben a megfelelő igeragoktól csak annyi az eltérés, hogy a Trj. num pl-ban még megvan az *1* személyjel az *θ* igeraggal szemben. Igaz viszont, hogy mind a Trj. *1*, mind a J *1* igen veszélyes pozícióba került az **ə* előhangzó kiesése következtében, mivel a megelőző *ə1* számjel invariánsával geminátát alkotva szóvégre került, s könnyen ugyanarra a sorsra juthat, mint a megfelelő Trj. igerag (**əθ* > **ə1* > **1* > *θ*) és az *ə1* a V dialektus megfelelő igeragjában és személyjelében, ahol ma már fakultatíve jelentkezik a *θ* morféma mellett.

b) A keletiehez tartozó Szal.-ban és a nyugati nyelvjárásokban a sg 1, sg 2 és pl 3 analógiájára nem $\varnothing$ az előhangzó a num pl-ban, hanem az * $\ddot{a}$ folytatója: Szal. *at*, DN DT Ko. Kr. C *át*, Ni. Ser. KO *at*, Kaz. *aa*, Szin. M *al*, O *ál*. A num du-ra a Szal.-ból nincs adatunk, a DN DT Ko. Kr. C. Szin. M O nyelvjárásokban megegyezik a num pl-ban látott személyjellel, míg a többiben (Ni. Ser. KO Kaz.) $\emptyset$ a személyjel a VVj. Trj. J dialektusokhoz hasonlóan. Ez a $\emptyset$ is a haplológiás változásban leli magyarázatát. (L. még 1.2.2.6.)

1.2.2.4. du 1 * $\ddot{a}m\grave{a}n$

L. mint 1.2.2.1., ezen túlmenően csak néhány kisebb jelentőségű észrevétel látszik helyénvalónak:

a) A CASTRÉN feljegyezte Szur. paradigmában (Versuch 46) még *am\grave{a}n* (= *\ddot{a}m\grave{a}n*, *am\grave{a}n*) található a KARJALAINEN, PAASONEN és STEINITZ közölte Trj. J Szal. *\ddot{a}m\grave{a}n* formákkal szemben.

b) A déliben az alsó nyelvvállású előhangzós számjelet az $\varnothing$ -s kiszorította, sőt a DN-ben egy újabb jövevény, a num sg-ből való *em\grave{a}n* is megjelent.

1.2.2.5. du 2 * $\ddot{a}n\grave{e}n$

L. mint 1.2.2.1.; továbbá: a VVj.-ben *in* található (erről vö. 1.1.3.1.5.), a DN-ben a num sg-ből való *es\grave{e}n*, ($\varnothing$)*t\grave{e}n* kiszorította az előző, ugyancsak másodlagos *\ddot{e}n* személyjelet, míg a többi déli nyelvjárásban továbbra is ez használatos.

1.2.2.6. du 3 *($\varnothing$) $\theta\grave{e}n$

L. mint 1.2.2.1., l. még 1.2.2.5.; továbbá:

a) A num du-ban ŽIVOTIKOV KO, ill. KARJALAINEN Kaz. anyagában $\emptyset$ személyjellel találkozunk, ami az sg 3 jelével azonos (sőt a Kaz. pl 3-ban is megjelent). A későbbi STEINITZ- és RÉDEI-féle Kaz. anyagban *\ddot{e}n* a morféma a nyugati nyelvjárások zömével egyezően.

b) A (Ž) KO-ban az *at*, Szin.-ban az *al* is előfordul a többi nyugati nyelvjárásból is ismert *\ddot{e}n* mellett. Ez az *at*, ill. *al* a pl 3 *at*, ill. *al* (és a Szin. sg 3 másodlagos *al* személyjelének együttes) analógiájának köszönheti létét.

1.2.2.7. pl 1 * $\ddot{o}\gamma$

L. mint 1.2.2.1.

1.2.2.8. pl 2 * $\ddot{a}n$

L. mint 1.2.2.1., l. még 1.2.2.5.

1.2.2.9. pl 3 * $\ddot{a}\theta$

L. mint 1.2.2.1.; továbbá: a num du-ban KARJALAINEN anyagában $\emptyset$ van szemben a STEINITZ és RÉDEI közölte *aa* morfémával. Ez a fakultatív $\emptyset$ a num du | sg 3 $\emptyset$ hatásának tulajdonítható, vö. még 1.2.2.6. „a”.

1.2.3. A participiumok és az ún. potentialis/conditionalis személyjelölő szuffixumai.

Az alábbi kategóriák személyjelölését kívánom a következőkben ismertetni:

a) participium praesentis VVj. Trj. J DN DT Ko. Kr. C Ni. Ser. KO *t\grave{e}* ~ Kaz. Szin. M *t\grave{e}* (< őszosztj. * $\ddot{t}\grave{a}$),

b) participium praeteriti V (váltakozó tövek után): *m\grave{e}* ~ (nem váltakozó tövek után): *\ddot{e}m*, Vj. *m\grave{e}*, Trj. J DN DT Ko. Kr. C Ni. Ser. KO Kaz. Szin. M *\ddot{e}m* (< őszosztj.) (? váltakozó tövek után): * $\ddot{m}\grave{a}$ ~ (? nem váltakozó tövek után): * $\ddot{e}m$),

c) conditionalis V, potentialis Vj. Trj. η , Szav. *\grave{a}\eta* ~ potentialis DT *\acute{a}\chi* (< őszosztj. ?* $\eta\grave{a}$?* $\acute{a}\gamma$).

Az igeragok és a birtokos személyjelek közti számos hasonlóság, egyezés mellett meglevő különbségek arra mutatnak, hogy a felsorolt képzők után

megjelenő személyjelölő szuffixumok a birtokos személyjelekkel egyeznek meg, amint a korábbi és az alább látható táblázatok összehasonlításakor nyilvánvalóvá lesz. — A felsorolt morfémákat egészében képzőknek neveztem: a participium praesentis *tā és a participium praeteriti *mā ~ *am képző voltában aligha kétkednék bárki is, míg kissé furcsának tűnhet a conditionalis/potentialis esetében képzőről, nempedig módjelről beszélni. Ha furcsa is, indokolt: egyrészt a személyjelölő szuffixumok, mint említettem, nem az igeragokkal, hanem a birtokos személyjelekkel egyeznek meg, másrészt nem ismerik e módok a verbum finitumok paradigmarendszerére jellemző conj ind—conj det oppozíciót. Ez az $\eta \sim \gamma$ elemű módképző talán a vogul *ηkwe*, *η* stb. infinitivusképzővel, továbbá a T „passivumi imperativus” és az AL KL conjunctivus *ηk* szuffixumával (V Nyj. 124, 125, 126, 165, 292, még vö. HONFI, System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda. Budapest, 1975. 48. l.) azonos.

A fenti táblázatok nem árulják el, milyen tagolási nehézségeket takarnak a közölt birtokos személyjelek a következő esetekben:

- participium praesentis az összes nyelvjárásban,
- participium praeteriti VVj. *mə*,
- conditionalis V, potentialis Vj. Trj. *η*.

A jelenlegi morfématagolási problémák történeti oka abban rejlik, hogy a fenti képzők az őszotjákban még $CV = *tā$, *mā, *ŋā hangalakúak voltak, s ezekhez a magánhangzós tövű névszók személyjelei járultak, l. az 1.2. pont táblázatában. E magánhangzó abszolút szóvégi helyzetben redukciónak volt kitéve: *tə*, *tī*, *mə*, vagy éppen el is tűnt: $m = am$. A V-ben a *mə* ~ *am* végülis tőtípusok szerinti disztribúciót mutat, a többi nyelvjárásban vagy az egyik, vagy a másik jutott túlsúlyra, a participium praeteriti képzőjének mindenütt a *tə*, (>) *tī* folytatója használatos. A személyjelek egy részében jelentkező *ā*, *á*, *e* történetileg még az *am* után is az egykori véghangzóval azonosak — ehhez még vö. a főnevek köréből: VVj. *puyləm* 'Wange' ~ *puyləmam* ['meine Wange'], Trj. *puɣəəm* ~ *puɣəəmam*, J *puwəəm* ~ *puwəəmam*, *puwəətem* (KT 675, PD 1833), aholis a *puwəəmam* történetileg, a *puwəətem* leíró szempontból indokolt. A leíró szempontú morfématagolási nehézségekről l. 2.2.1.1.

A fenti képzők valamelyikével ellátott névszói bázisok birtokos személyjelezésének mai nyelvjárási állapotáról a következőket kell megjegyezni:

a) A keleti nyelvjárásokban a du 2 és a du 3-tól eltekintve lényegében megőrződött az őszotják helyzet.

b) A nyugati nyelvjárásokban a személyjel előhangzóját elsődlegesen az abszolút szóvégi magánhangzóknak a sorsa határozta meg, éppenugy, mint a magánhangzóra végződő főnevek birtokos személyjeleiben is.

c) A „b” pontban említett hangváltozás következtében a déliben a sg 3 és a pl 3 személyjelenek hangalakja egyaránt *et*. Ezt a homofóniát a Ko. Kr. C nyelvjárások egy további *ət* elemmel kívánják felszámolni.

d) A du 2, du 3 és pl 2 DN DT *esən*, Kr. Kam. C *etən*, du 2 Kam. Szav. *ətən*, pl 2 Kam. *ətə* kapcsán vö. a megfelelő főnévi személyjeleket. A du 3 Kam. *əŋən*, Szav. *əχən* azonos lehetne az alanyi igeraggal, de szerintem az abszolút főnévragozás dualisi számjelével azonos, vö. 3.3., továbbá: STEINITZ, OVE 49.

e) Minthogy az őszotjákban az infinitivus képzője is *tā volt, azt várhatnánk, hogy a participium praesentis és az infinitivus ma is azonos hangalakú legyen. A nyelvjárások zöme azonban az *ā > *ə*, ritkábban: *á*, *a* változás lehetőségét éppen a homofónia megszüntetésére használta fel: az infinitivus

Az „igenévi” személyjelölő szuffixumok

1.		V	Vj.	Trj.
sg	1	<i>äm</i>	<i>äm</i>	<i>äm</i>
	2	<i>än</i>	<i>än</i>	<i>ä</i>
	3	<i>äl</i>	<i>äl</i>	<i>äA</i>
du	1	<i>ämən</i>	<i>ämən</i>	<i>ämən</i>
	2	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
	3	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
pl	1	K 0γ, T G 0γ	<i>0w</i>	<i>äγ_o</i>
	2	<i>in</i>	<i>in</i>	<i>in</i>
	3	<i>il</i>	<i>il</i>	<i>iA</i>
		K 146 T 93—4 G 121, 125, 126	K 175, 176, 177	K 275, 280

2.		DN pot part	DT pot part	Ko. part	Kr. part	Kam. pot	Szav. pot	C part
sg	1	<i>em</i>	<i>əm em</i>	<i>em</i>	<i>em</i>	<i>em</i>	<i>əm</i>	<i>em</i>
	2	<i>en</i>	<i>ən</i>	<i>en</i>	<i>en</i>	<i>en</i>	<i>ən</i>	<i>en</i>
	3	<i>et</i>	?	<i>et</i>	<i>et</i>	<i>ə</i>	<i>ə</i>	<i>et</i>
du	1	<i>emən</i>	<i>emən</i>		<i>emən</i>	<i>emən, əmən</i>	<i>əmən</i>	<i>emən</i>
	2	<i>esən</i>	<i>esən</i>		<i>etən</i>	<i>etən, ətən</i>	<i>ətən</i>	<i>etən</i>
	3	<i>esən</i>	<i>esən</i>		<i>etən</i>	<i>etən, etən</i>	<i>ətən</i>	<i>etən</i>
pl	1	<i>ew</i>	<i>əw</i>	<i>ew</i>	<i>ew</i>	<i>ew, əw</i>	<i>əw</i>	<i>ew</i>
	2	<i>esən</i>	<i>esən</i>		<i>etən</i>	<i>etən, ətə</i>	<i>ətən</i>	<i>etən, itən</i>
	3	<i>et</i>	<i>et</i>	<i>et, ität</i>	<i>ität, etät</i>	<i>et, ət</i>	<i>ət</i>	<i>ität</i>
		K 18—9, 27—8	K 42 43	P 63—7	K 83—4	K 84—5	K 63—4	K 56

3.		Ser.	KO	Kaz.	Szin	M
sg	1	<i>em</i>	<i>em</i>	<i>em</i>	<i>em</i>	<i>em</i>
	2	<i>en</i>	<i>en</i>	<i>en</i>	<i>en</i>	<i>en</i>
	3	<i>at</i>	<i>at</i>	<i>A</i>	<i>al</i>	<i>al</i>
du	1	<i>emən</i>	<i>emən</i>	<i>emən</i>	<i>emən</i>	<i>emən</i>
	2	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>
	3	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>
pl	1	<i>ew</i>	<i>ew</i>	<i>ew</i>	<i>ew</i>	<i>ew</i>
	2	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>
	3	<i>et</i>	<i>et</i>	<i>eA</i>	<i>el</i>	<i>el</i>
		St. 79—80	T 334	K 320—1	St. 50	R 36

alsó nyelvallású magánhangzója szinte mindenütt megőrződött, míg az igenévé mindenütt redukálódott. Kivételt képez a Kaz. nyelvjárás, ahol ma mindkettőnek *ti* a hangalakja. (Az infinitívus és a participium praesentis hangalakjának kettősségét illetően vö. 2.2.1., 2.2.1.4.; e kettősség egy sajátos felfogását l. H. KATZ: NyK 76: 360—1).

f) A főnevek birtokos személyjeleinek ismeretében természetesnek találjuk, hogy a du 2, du 3 és pl 2 személyjele *Vn* szerkezetű, az már viszont különösnek hat, hogy keleten *V = *i*, nyugaton *V = *ä*. Ennek a rejtélyes megfelelésnek az oka a du 2, du 3 és pl 2 általánosságban megfigyelhető homofóniára való törekvése, és a sg 2-től való eltérésre való törekvés. A participium praesentis ezen személyjeles alakjai így festhettek az őszosztjában:

	Őszosztj.	>	VVj.	Észak
	*- <i>tü</i>		- <i>ta</i>	- <i>ta</i> , - <i>tī</i>
sg 2	*- <i>tän</i>		- <i>tän</i>	<i>ten</i>
du 2	*- <i>tänən</i>		- <i>tän</i>	<i>tan</i>
du 3	*- <i>täðən</i>		- <i>tän</i>	<i>tan</i>
pl 2	*- <i>tin</i>		- <i>tin</i>	<i>tan</i>

A VVj. *tin* komplexum a pl 2-ből, az északi *tan* pedig a du 2-ből (*tänən > *tän > *tan*, vö. 1.1.3.1.5. és 1.2.1.5.) terjedt el.

g) A birtokos személyjeles participiumok az északi nyelvjárások egy részében (Ser.: OstjChr.² 69—70, Szin.: ÖVE 50, jegyzet, M: ÉOstjNyt. 36) verbum finitumként is használatosak, bár csak csonka paradigmával, mivel az alanyi-tárgyas ragozás különbségét nem ismerik.

2. Az őszosztják igei és főnévi tőtípusok

A fentiek során gyakran kellett szólni arról, hogy bizonyos toldalék-morfémák bizonyos alternánsai csak bizonyos típusokba tartozó tövek után jelenhettek meg az őszosztjában, az ilyen jellegű kombinációs szabályok némelyike még ma is él a nyelvjárásokban kisebb vagy nagyobb mértékben elterjedve. Egyes szóvégi és szóbelseji hangváltozások és az ennek következtében kialakult morféma-alternációk olykor azt eredményezték, hogy leíró szempontból bizonyos morfémacapcsolatokat (tő + toldalék, toldalék + toldalék) a paradigmarendszer egészét szem előtt tartva bajos hitelesen éles határok megvonásával komponenseire bontani. Ezért tehát az igei és főnévi személyjelölő szuffixumok leírása aligha volna teljességre törekvőnek nevezhető, ha e szuffixumokkal szoros egységet alkotó töveknek a paradigmában elszenvedett változásaira nem fordítanánk kellő figyelmet.

2.1. Igei tőtípusok

1. Váltakozó tövek

a) Egyszótagos ige-tövek, amelyeknek van magán- és mássalhangzóra (*γ/j*) végződő alternánsuk: *jō-/*jē- ~ *jōγ-/*jēγ- 'kommen' ~ vog. *jī- ~ *jīw- ~ *jāj-; *mē- ~ *mēj- 'geben' ~ vog. *mī- ~ *mīγ- ~ *māj-; *wē- ~ *wēj- 'nehmen' ~ vog. *wī- ~ *wīγ- ~ *wāj-; *ðū-/*ði- ~ *ðūγ-/*ðiy- 'essen' ~ vog. *tī- ~ *tīγ- ~ *tāj-; *nū-/*ni- ~ *nūγ-/*nīγ- 'sichtbar werden' [~ vog. *nīγl-]; *tu- ~ *tūγ- 'bringen' [~ vog. *tūl-]; *tū-/*ti- ~ *tūγ-/*tīγ- 'geboren werden' [~ vog. *tīl-]; *wu- ~ *wuj- 'sehen' ~ vog. *wē- ~ *wāj-. Ezekre az jellemző, hogy magánhangzós alternánsuk szerepel az időjeles ige-

alakokban, az infinitivus és a participium praesentis **tā* képzője, a participium praeteriti **mā* alternánsa előtt, mássalhangzós alternánsuk pedig a $\emptyset$ időjeles múlt idejű és az időjel nélküli verbum finitumokban, valamint a participium praeteriti fakultatíve jelentkező *am* alternánsa előtt található. Az ilyen tőtípusú igék az összes mai nyelvjárásban sok tekintetben a többitől eltérően viselkednek, ezért ha váltakozó tövekről beszélek, csak erre a csoportra gondolok.

b) Tematikus igék (ezekről vö. GANSCHOW, Verbbild. 47—8, I. HONTI: NyK 75: 370—1). A tematikus magánhangzóval bővült tövek kétszótagosak, a nélküle levők egyszótagosak. A tőalternánsok disztribúciójáról ugyanaz mondható el, mint az „1.a” típusúakról. A tematikus igéken belül két csoport különíthető el: *a/* a mássalhangzós tőalternánsban „hosszú”, a témamagánhangzósban „rövid” első szótagi magánhangzó van, pl. *kol- ~ kāla- ~ V kol- ~ kāla-* 'sterben', *β/* mindkét tőalternánsban „rövid” első szótagi magánhangzó van, pl. **θōl- ~ *θōla- > Trj. ḏōl- ~ ḏōla-* 'schmelzen'. Az *a*-val jelzett altípusban egy másodlagos tőalternánssal is kell számolnunk: annak idején megemlítettem (NyK 75: 313), hogy véleményem szerint az osztjákban az alanyi imperativus sg 2 személyű **ā/*a* végződése a tematikus igék felszólitó módjának analógiás hatását tükrözi, lévén a sg 2 személyű, felszólitó módú alak a pusztá igetővel azonos. E „másodlagos módjel” elterjedése következtében a **kol- ~ *kāla-* imperativusa, a **kāla!* **kāl+a* összegeként elemezendő, mint *V mēn-* 'gehen': *mēnā* (KT 527) = *mēn + ā*; a tematikus igék tárgyias imperativusa is az említett másodlagos tőalternáns felvételét indokolja a **kol- ~ *kāla-* típusú igéknél: **toγ- ~ *tāya-: *tāya!, tāyē! > V tāya-*, *Trj. tāy-* 'werfen': *V tāya!, tāyē!* *Trj. tāyē!* [a **toγ-* tővel kapcsolatban vö. *Trj. tā-γam*, *J tāwam*] (KT 988, PD 2352).

2. Nem váltakozó tövek, ezek mind mássalhangzóra végződnek. Az osztjákban az **aj* képzős tövekben e morféma még talán ilyen hangalakú volt (az **aj* képzőkről I. GANSCHOW, Verbbild. 27—9, 50) valószínűleg csak az osztják egység felbomlása után, az **aj > *i ~ *aj/*ij* változás révén kerültek át nyelvjárásonként vagy nyelvjárás csoportonként eltérő mértékben a váltakozó tövek közé.

2.2. Főnévi tőtípusok

2.2.1. Váltakozó tövek

Az esetleges **-γ ~ *-k-* váltakozástól eltekintve csak az egyes számú nominativusban magánhangzóra (**ā/*a, *i/*j*) végződő főnevek (és egyéb névszók) sorolhatók ide. Az **ā*-re, **i*-re végződő névszók azonban csak az osztják kor végére hozhatták létre csonka tövüket, vagyis mássalhangzóra végződő tőalternánsukat, ám ekkor még csak a decl px | num sg sornak a többes számú személyeiben számolhatunk velük, de feltehetőleg még nem is kötelező jelleggel, hanem a teljesebb tőváltozattal szabad alternációban lépett fel, amint a rekonstruált birtokos személyjelek is elárulják (1.2.). A **tā, *mā* participiumképzők és a **nā* képző (1.2.2.) megfelelő birtokos személyjeles alakjaiban azonban ekkorra talán már csak a mássalhangzós (**t, *m, *n*) alternáns szerepelt, l. alább. Az ebbe a tőtípusba tartozó főnevek és participiumok birtokos személyjeles alakjainak az egyes nyelvjárásokban tapasztalható morfématagolási nehézségeiről fentebb, az 1.2.1. és az 1.2.3. pontban már említést tettem, arra célozva, hogy e probléma tisztázásához a személyjelek ismeretén kívül részletesebb tótani információkra is szükségünk van. Ehhez azonban látnunk kell a ma is magánhangzóra (is) végződő főnevek birtokos személyjeles num sg sorát:

*öyi 'Tochter; Mädchen', *weli 'Rentier'

	VVj.	öyi	Trj.	wǎli	J	ǎwi
sg	1	öyim		wǎlem		ǎwem
	2	öyin		wǎle		ǎwe
	3	öyil		wǎliΔ		ǎwiΔ
du	1	öyimən		wǎlimən		ǎwimən
	2	öyitən		wǎlin		ǎwin
	3	öyitən		wǎlin		ǎwin
pl	1	V öyiy, Vj. öyiw		wǎliy _o		ǎwew
	2	öyitən		wǎlin		ǎwin
	3	öyijil		wǎliΔ		ǎwiΔ
		K 108, 155		K 232—3		P 74

	DN	ewə	Ko. Kr.	ewə	Ni.	wüta
sg	1	ewem		ewem		wütem
	2	ewen		ewen		wüten
	3	ewet		ewit		wütet
du	1	ewemən		ewemən		wütemən
	2	ewesən		ewetən		wütetən
	3	ewesən		ewetən		wütetən
pl	1	ewew		ewew		wütew
	2	ewesən		ewetən		wütetən
	3	ewet		ewet		wütet
		K 5		P 14, K 71		K 301

	Ser.	ewə	Kaz.	ewi	Szin. M	ewi	O	ewi
sg	1	ewem		ewem		ewem		ewem
	2	ewen		ewen		ewen		ewen
	3	ewet		eweΔ		ewel		ewel
du	1	ewemən		ewemən		ewemən		ewemən
	2	ewen		ewen		ewan		ewan
	3	ewen		ewen		ewan		ewan
pl	1	ewew		ewew		ewew		
	2	ewen		ewen		ewan		
	3	ewet		eweΔ		ewel		
		St. 57		K 311		St. 41		K 333
				R 17—8		R 17		

*päna 'Saite', *wäla '(Schlaf)platz'

	V	pänä	Vj.	wäla	Trj.	pänä
sg	1	pänam		wälam		pänam
	2	pänan		wälan		päna
	3	pänəl		wälal		pänäΔ
du	1	pänamən		wälamən		pänamən
	2	pänatən		wälatən		pänin
	3	pänatən		wälatən		pänin
pl	1	pänöy		wälöw		pänäy _o
	2	pänatən		wälatən		pänin
	3	pänajil		wälajil		päninΔ
		K 107		K 155—6		K 234

Az ősoosztjában *ā-re, *a-ra végződő főnevek nyugati folytatóinak csak alig néhány személyjeles alakját sikerült a szótárban megtalálnom — *petā 'Boden' (< zürj.) > DN *pēta*: sg 3 *pētet* (KT 763), *siyā 'Riemen' > Ni. *sīχa*: sg 1 *sīχem* (KT 835), *kāñča 'Ornament' > Kaz. *χāñšī* (nom pl *χāñšet* ~ *χāñšat*): sg 3 *χāñša* (KT 321—3) —, s mivel e főnevek tótanilag azonos típusúak voltak pl. a *tā képzős participiummal, s szóvégi magánhangzójuk is ennek tövégi vokálisával azonos módon fejlődött, e főnevek kielégítően adatolt birtokos személyjeles alakjainak hiányában a 1.2.1. pontra utalok (vö. még lentebb).

2.2.1.1. A *tō* + személyjel komplexumának tagolási nehézségei nyelvjárás csoportonként a nom sg-ben magánhangzóra végződő névszók esetében:

VVj.: A pl 1 és a V-ben részben a sg 3 kivételével a főnév magánhangzós tóváltozatához járulnak a személyjelek, bár talán a V *pānəl* is inkább *pānə-l*-ként fogható fel.

Trj. J: Leíró szempontból a sg 2 *n-jének eltűnése folytán egyszerűbb ezt a típust úgy tekinteni, hogy a személyjelek a mássalhangzós tóalternánshoz járulnak, az *i* tövű főnévekhez *e* és *i*, az *ə* (< *ā) tövűekhez pedig *ā* és *i* előhangzóval.

Dél: A num sg-ben *ə*-re végződő névszóknak a mássalhangzós tóalternánshoz járulnak a személyjelek *e* előhangzóval (néhányik nyelvjárásban esetenkénti kisebb újításokkal a participiumok személyjeleit illetően). Ez az *ə* *tō* történetileg három ősoosztják tótípust képvisel: *i/**i*, *ā/**a*, *əy. (Példa az eddig nem említett *əy típusra: Ko. *wojə* (< *wajəy) 'Tier': *wojem*, *wojen*, *wojet* stb. (JSFOu. 66/2: 16.)

Észak: Az *ə-re (> *ə*, *ɪ*, *i*) végződő névszók történetileg itt is a déli nyelvjárásoknál említett három ősoosztják típusra mennek vissza. Az ősoosztj. *i tövűek előhangzója ma *e*, bár a legészakibb (Szin. M O) nyelvjárásokban a du 2, du 3 és pl 2 *an*, *ən* az ősoosztj. *ā tövűek hatását (vö. 1.2.3.) tükrözi. Az *ā tövűek — itt szinte kizárólag a participiumokra kell támaszkodnunk egyéb anyag híján — ugyancsak mássalhangzós tövűekkel szerepelnek e morfémák előtt, melyeknek előhangzója *e* és *a*. E kettősség magyarázata részben hangtani: *ā(-) > *ə, *ā- > *e* ~ *a* (vö. SAUER lentebb idézett magyarázatát), részben morfológiai, ti. a hangtörténeti fejlődés kettős eredményét (*e* ~ *a*) e nyelvjárások a sg 2 — du 2 (du 3 és pl 2) és a sg 3 — pl 3 homofóniájának elkerülésére felhasználhatták, hasonlóan a VVj.-hez (vö. még 1.2.3.). Az ősoosztj. *əy > északi *ə* (*ɪ*, *i*) tótípusú főnevek személyjelzésére — kellő mennyiségű adat hiányában — csak következtetni tudunk: *tōntəy 'Birkenrinde' >> Kaz. *tōnti*: *tōntem* (KT 1005), *kōčəy 'Messer' >> Kaz. *kešī*: *kešem* (KT 445), *āñčəy 'Hagebutte' >> Kaz. *añšī*: *añšem* (KT 515—6); az abszolút paradigma számjelei előtt a *kāñča 'Ornament' >> Kaz. *χāñšī*: *χāñšet* ~ *χāñšat* típussal egyezően *e* ~ *a* jelentkezik, pl. *pēytū 'schwarz' >> Kaz. *pūtī*: *pītanət*, *pītat* (KT 682, MSFOu. 128: 313), *kāntəy 'Ostjake' >> >> Kaz. *χāntī*: *χāntet* ~ *χāntat* (KT 317) amiből arra következtethetünk, hogy e típus személyjelei megegyeznek az ősoosztják *ā*-re végződő típus (tehát köztük a participiumok) személyjeleivel.

2.2.1.2. A szurguti nyelvjárások azzal hívják fel magukra a figyelmet, hogy az *ā* tövű főnevekhez viszonylag gyakran járulnak a személyjelek (*em/əm* stb. < *im/**əm* stb.) *γ* közbeiktatásával, pl. Trj. *sōa* 'Stange': *sōaγem* (KT 889), Trj. *setkā* 'Sieb': *setkāγem* (KT 886), Trj. J *wikā* 'Lodenmantel': Trj. *wikāγem*, J *wikāγem* (KT 213, PD 3007), Likr. J *pīrnā* 'Kreuz': Likr. *pīrnāγim*, J *pīrnā-*

γ em (KT 733, PD 1711), J *kešká* 'Katze': *keškáγem* (PD 708). Minthogy az őszosztj. $*\tilde{a}/*a >$ Szur. $-a$, vagy a ma $-a/-a$ -ra végződő főnevek maguk, vagy e magánhangzójuk újabb kori; a *pirná* és a *kešká* jövevényszó, talán a *wiká* is (vö. a mai nyelvjárási megfeleléseket: KT 213!). Ez a furcsa γ egyébként az abszolút paradigmából kerülhetett át: a keleti nyelvjárásokban az $-a \sim -\tilde{a}/-a$ tövekhez γ , az $-i(-)/-i(-)$ tövekhez j mássalhangzó közébeiktatásával kapcsolódnak a magánhangzóval kezdődő esetragok (a jövevényszavakban a V-ben többnyire a j használatos), pl. V Trj. J *kārā* 'Wiese, Platz' $\sim$ *kārat* (num pl | nom) $\sim$ *kārāγa* (num sg | lat) (KT 327—8, MSFOu. 128: 102, 103, 211, PD 417, JSFOu. 66/2: 73), Vj. Trj. J *imi* 'Weib' $\sim$ Trj. J *imit* (num pl | nom) $\sim$ Vj. *imijā*, Trj. J *imajā* (num sg | lat) (KT 43, MSFOu. 128: 149, 210, PD 195, JSFOu. 66/2: 73), illetve V *pētā* 'bottom' $\sim$ *pētājā* (num sg | lat) (EastOstyChr. 56, 196), V *škola* 'school' $\sim$ *školaja*, *školajapa*, *školayapa* (num sg | lat) (EastOstyChr. 57, 199, BukvV 81, 88) stb. A Trj.-ban az $-a/-a$ tövű főnevekhez még a többes szám t jele is γ -vel járul: *sōla* (l. fent) $\sim$ *sōlaγat*, *wiká* (l. fent) $\sim$ *wikāγat*, *letopka* 'Sense' $\sim$ *letopkaγat* (KT 1119). — Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a déli nyelvjárásokban is, pl. DN Kr. *imā* 'Weib' $\sim$ DN *imet* (num pl | nom) $\sim$ DN Kr. *imajā* (num sg | lat) (KT 43, MSFOu. 128: 3, 71); jövevényszók: DT *urma*, Kr. *urmā* 'Fausthandschuh' $\sim$ DT *urmāχā*, Kr. *urmājā* (num sg | lat), DT *urmāχem*, Kr. *urmājem* (decl px | num sg | sg 1) (KT 81, MSFOu. 128: 34, 71), Ko. *atāšā* 'Wallach' $\sim$ *atāšajem* (decl px | num sg | sg 1) (PD 41, JSFOu. 66/2: 17), DN *perna* 'Kreuz' $\sim$ *pernajat* (num pl | nom) (KT 733), DN *χlošājat*, DT *χlošāγat* (num pl | nom) 'Zange' (KT 383); vö. még O *tasā* 'Latte' (< zürj., l. FUF 32: 94) $\sim$ *tasājat* (num pl | nom) (KT 1026).

2.2.1.3. A mássalhangzóra végződő, rokonsági viszonyt jelölő főnevekhez az őszosztjákban a num sg sorban — ellentétben a nem rokonságot kifejezőkkel — $*am$, $*an$ stb. alakban járultak a személyjelek. Ennek a megfelelőjét ma is ismerik a nyelvjárások, pl. VVj. Trj. J *jēγ-em*, Ko. Kr. C *jēχ-em*, Ni. Ser. *jēχ-em*, O *jik-em* (KT 145, MSFOu. 128: 47, 72, 300, 333, JSFOu. 66/2: 15, 75, DEWO 325), Kaz. Szin. M *jaj-em* 'mein älterer Bruder' (RÉDEI, Kazym-Dialekt 19, ÉOszjtjNyt. 19, STEINITZ, OVE 42).

2.2.1.4. Ha a birtokos személyjelek alternánsainak tárgyalásához meg kellett vizsgálnunk az őszosztják tőtípusokat, akkor már érdemes áttekintnünk szisztematikusan e tőtípusok mai képviselőit is.

Őszosztják tövek: a) magánhangzóra végződők: $*\tilde{a}$, $*i$, b) mássalhangzóra végződők: $*\tilde{a}j$, $*aγ$ és $-C$ ($C \neq *j$, $*γ$).

Ezek mai megfelelései:

1. $*\tilde{a}$: K $-a(-) \sim -\tilde{a}(-)$ [$\sim \emptyset$]; D $-a$, $\emptyset$; É $-a$ (: Ni. $-a$, Kaz. $-i$, O $-i$), $\emptyset$.
2. $*i$: K $-i(-) \sim -a$ [$\sim \emptyset$]; D $-a$; É $-a$ (: Ni. $-a$, Kaz. $-i$, O $-i$), ritkábban $-ā$ (: Ni. Kaz. $-a$, O $-ā$).
3. $*\tilde{a}j$: K $-i(-) \sim -a$ [$\sim \emptyset$]; D $-āj$; É $-ā$ (: Ni. Kaz. $-a$, O $-ā$).
4. $*aγ$: K $-aγ$; D $-a$; É $-a$ (: Ni. $-a$, Kaz. $-i$, $\emptyset$, O $-i$, $\emptyset$).
5. $-C$: K D É $-C$.

A felsorolt típusok egy részében az interdialektális megfelelések meglehetősen problematikusnak látszanak, és GERT SAUER őszosztják rekonstrukciói alapján (Nombild. 116—26) a magánhangzós tövek történetileg megfoghatatlannak tűnnek. SAUER egy kéziratot dolgoztatában (1963) részletesebben is foglalkozott ezzel a kérdéssel (a dolgozat szíves rendelkezésemre bocsátását ez úton is megköszönöm). Nézeteit, eredményeit a következőkben rövidre

fogva ismertetem: A (C)VCV szerkezetű ősosztják névszók tővégi magánhangzója a nyugati nyelvjárásokban többnyire lekopott, keleten inkább csak az affektív szavakban. A konzervatív keleti nyelvjárások jobban megőrizték a tővégi vokális jellegét. Különösen az északi nyelvjárásokat jellemzi a tőhangzó eltűnése, bár az *-i/*-i > A ezekben. A déli-északi határzónában levő Ni. őrizte meg a magánhangzót leginkább a nyugatiak közül, ebből arra következtethetünk, hogy a teljes kopás, ahol bekövetkezett, már az egyes nyelvjárások önálló életében ment végbe. Az északi nyelvjárásokban az *-a/*-ä -ə-vé, -i-vé lett, az *-əy ugyancsak. E két utóbbi nagyjából egy időben mehetett végbe, amit az analógiás kiegyenlítődéseé mutatnak, pl. Kaz. *χánti* (< *kāntay) 'Ostjake', *χántat*, *χántet* nem pl (KT 317).

SAUER megállapításaival egyetérthetünk, de nem magyarázzák meg az általam harmadikként említett K -i ~ D -áj, É -a, -ä megfelelést. Ezt ősosztják *-i ~ *-ä(j) váltakozásból levezetni, illetve azt megkísérteni, képtelen vállalkozás volna, miképp a K -ə ~ -ä ~ Ny. -ə (-ə, -i) sem ősosztják *-ä ~ *-ə (vagy ~ *-i) váltakozást tükröz, hanem az eltérő hangfejlődés alakította ki ezt a megfelelést, mint fentebb láttuk. — SEREBRENNIKOV (Вероятностные обоснования в компаративистике. Москва, 1974. 69, 72) több példát is említ arra, hogy a Vj diftongusok vagy a j elvesztésével egyszerűsödnek (abszolút szóvégen), vagy a j eltűnésével és a V-nek felső nyelvallásúvá szűkülésével alakulnak át monoftongusokká. Nos, a K -i ~ D -áj ~ É -a, -ä abszolút szóvégi megfelelést ősosztj. *-áj feltevésével minden nehézség nélkül megmagyarázhatjuk: *-áj > K -i, Ny. -áj > D -áj, É -ä, (>) -a. Emellett szól még az is, hogy a keleti nyelvjárásokban alig találkozunk -áj-re végződő, legalább kétszótagú, nem összetett főnévvel, de azok is újabb és elszigetelt nyelvjárási szók vagy jövevényszók: Trj. *kitáj* 'China' (KT 456) (< orosz), VVj. *tékáj* 'jüngere Schwester' (KT 900), Mj. Trj. *sęyáj* 'Haselhuhn' (KT 846). — Hasonló probléma a (keleti?) ősosztják (egyik?) passivumjelének Trj. folytatója: *uj > oj ~ o, l. az 1.1.2. pontban. Az ősosztják (másik?) passivumjelének, az *áj-nek a nyelvjárásokon belül alternatív jelentkező folytatói és interdiálektális megfelelései, ill. azok áttekinthetése alapján az ősosztj. *áj >> aj, ä, i fejlődést bizonyosságnak tekinthetjük. A minket érdeklő passivumjelek: VVj. Trj. sg 3 i, V (KARJALAINEN, GULYA) du 3 äyən, Vj. äkən, pl 3 V (TERÉŠKIN) ät, (KARJALAINEN, GULYA) ät-at, Vj. ät, Trj. ät; Dél: sg 3 aj, du 3 ajχən, ajnən, pl 3 ajat; Észak: sg 3 Ni. ə, Szin. M a, O ä, a, du 3 Éi. ijnən, Szin. MO ajnən, pl 3 Ni. ijüt, Szin. O ajat, M ajüt, Atl. a „praesens/praeteritum” alternációban: sg 3 a/ə, du 3 ajnən/erən, pl 3 ajüt/ijüt, Ser. Kaz. a „váltakozó/nem váltakozó” tőtípusú igék alakjában: sg 3 i/a, du 3 ijnən/ajnən, pl 3 ijät/ajät (< *aj + *θ számjel, *aj + *yən, *aj + *at) (az egyes nyelvjárásokról és további passiv igealakokról l. V: MSFOu. 128: 141, Očerki 88, EastOstyChr. 113—5, Vj.: MSFOu. 128: 200, Trj.: i. m. 276, DN: i. m. 21, 22 stb., DT: i. m. 43, Kr.: i. m. 90, 92—3 stb., C: i. m. 58—9, 60, Ni.: i. m. 307, Ser.: OstjChr.² 73, KO: ŽIVOTIKOV: i. m. 82—3, TERÉŠKIN: i. m. 332—3, Kaz.: RÉDEI, Kazym-Dialekt 28, vö. még MSFOu. 128: 325, Szin.: OVE 46, M: RÉDEI, ÉOstjNyt. 34, 35, O: KT passim, STEINITZ: kézirat).⁴

⁴ Megjegyzések a passivumjelekkel kapcsolatban:

a) A du 3-ban a V äyən, Vj. äkən alakokkal szemben a Trj.-ban ijən-t találunk, ami a sg 3 *áj + *θ > *i + θ után a „passivumjel + számjel” komplexum „újratemelését” jelentette, mivel az *áj > i után az i + θ és äyən i és ä elemének morfológiai azonossága már nem volt nyilvánvaló.

A rokon nyelvekben is viszonylag szép számban találunk az osztjákban vázoltéhoz hasonló fejleményeket: vogul TJ *oraj*, Szo. *uraj* ~ AK *ori*, P *wuri* 'Flußbett' (Forschen und Wirken 3 [Festschrift zur 150-Jahr-Feier der Humboldt-Universität zu Berlin]: 341) [~ osztj. V *uri*, DN *ura*, Kaz. *worī* ua. (KT 74)]; TJ *karkāj* (o: *kä-*), Szo. *kāraj* ~ AK *kōryij* 'sterletti' (NyK 49: 26, UAJb. 25: 177) [~ osztj. V *kōri*, DN *kārā*, Kaz. *kārī* ua. (KT 421)]; TJ *karkāj*, Szo. *χῶρα*, (MUNK.) N *χάρη* (= *χῶρη*) ~ AK *χῶρη*, P *korki* 'Buntspecht' (UAJb. 25: 177, MSFOu. 109: 159, 111: 67, ÁKE 328) [~ osztj. V *kājerkj*, Trj. *kājarnj* ~ Ko. *χῶρη*, Kaz. *χῶρη* 'Schwarzspecht' (KT 282, 295, PD 389, Očerki 150)]; FL Szo. *kasaj* ~ AK KK *kāsi*, *kāsij* 'Messer' (MSFOu. 101: 107, 111: 110, 116: 50, 134: 166) [~ osztj. V *kōčay* stb. 'Messer' (KT 445)]; TJ *-kaškāj* ~ AK *-χοσί*, P *koššij* 'Ameise' (WV 123) [~ osztj. V *kočnj* ~ DN *χῶση*, Kaz. *χῶση* ua. (KT 352)]. — A távolabbi rokon nyelvek közül tudomásom szerint a magyarban (BÁRCZI, Htört.² 89—90), a mordvinban (pl. M *palaj* ~ E *pali* 'er küßt' [PAASONEN, MdChr. 06]), a lappban (pl. Kld. *rēnnai* ~ P *rēnni* 'riimainen' [T. I. ITKONEN, WbKKLp. 440], Not. *skičērrēi* ~ P *skičērrēi* 'Zwergbirke' [i. m. 504], vö. még E. ITKONEN: MSFOu. 79: 145), a finnben (HAKULINEN, SKRK³ 37), a jurákban (pl. O *laptāj*, T *laptaj* ~ S *rapti* 'Kasten usw.' [LEHTISALO, JurWb. 221], O *sāmāj*, Oks. *sāpmäej* ~ Kis. *sāpmi* 'unrein' [i. m. 428]) és a szelkupban (a du 2 igerag és birtokos személyjel interdiálektális *lij* ~ *lj*, *li* megfelelése [HAJDÚ PÉTER szóbeli közlése, vö. még CASTRÉN: MSFOu. 122: 223 kk., HAJDÚ, ChrSam. 138 kk.) ismeretes a *Vj* ≥ *V*.

2.2.1.5. Az osztják tőtípusok történeti áttekintésének az is célja volt, hogy az *ä* ~ *i* típusú ősosztják magánhangzó-váltakozást, mint a nem első szótagi viszonyok interdiálektális (és olykor nyelvjáráson belüli) megfelelések magyarozatát kizárjuk (ilyenféle tanulságokkal járt helyenként az igeragok és a személyjelek tárgyalása, mégha erre nem is hívtam fel külön a figyelmet). Még így is van két eset, amelyeknek magyarozatával adós maradok: 1. conj ind | prt | sg 3 VVj. *äyən* ~ *iyən*, 2. K *min*, D *men* ~ É *man* gerundiumképző.

3. Az igeragok és személyjelek grammatikai személyének számjelölése

3.1. A rekonstruált igeragokon (1.1.1. és 1.1.3.) személyjeleken (1.2.) végigtekintve azt látjuk, hogy az egyes számú számjelölő szuffixumokban — a többi finnugor nyelv vallomásával megegyezve — nem találunk számjelet.

3.2. A dualis személyek szuffixumaiban mindenütt találunk egy **(ə)n* elemet. Az alanyi ragozás du 2 és du 3 ragját nem számítva és a szuffixumok előhangzóitól eltekintve, kétféle megoldás is kínálkozik ezen morféma eredetét és elemzését illetően: a) a megfelelő dualisi személynévmásokból agglutinálódtak, b) az egyes számú szuffixumok és a dualisi **n* összetételével jöttek létre. Én az utóbbit látom valószínűbbnek, mert egyrészt a szuffixumok *ə* magánhangzó-elemével szemben a névmásokban *i* van (**(V)mən*, **(V)nən*, **(V)θən* — **min*, **nin*, **θin*), másrészt a hasonló szerkezetű többes számú magyar igeragok és birtokos személyjelek is ezt valószínűsítik (vö. BERRÁR,

b) A TERÉŠKIN-féle V du 3 *ujyən* *uj* eleme a többi személyben használatos *uj* passivumjel analógiás megjelenése.

c) A keleti nyelvjárárok nem 3. személyű passiv igealakjaiban VVj. *uj*, Trj. *oj* ~ *o* (< [keleti ?] ősosztj. *uj*) nem illeszkedő passivumjel található. A *j* alighanem az **äj* *j*-jével azonos, de a nem illeszkedő jelalternáns egészével történetileg nem tudok mit kezdeni.

TörtMondt. 44—5, 51). Ha ezeket a morfémákat Vm stb. + ∂n összegének tekintjük, könnyűszerrel rekonstruálhatjuk az ősosztják rendszert és viszonylag könnyű levezetni belőle a mai nyelvjárási megfeleléseket. Sőt e morfémák helyes szerkezeti tagolása még az obi-ugor kori előzmények meghatározásában is segítségünkre lehet. Vö. még 3.3.

3.3 A többes számú személyek elemzése több nehézséggel jár, ezért külön-külön kell róluk szólni.

A pl 1 személyben $*\gamma$ ($> \gamma, \gamma_o, w$) a szuffixum invariáns eleme. A vogulban pedig w elemű e morféma funkcionális megfelelője. Úgy gondolom, hogy a két rokon nyelv alapján az obi-ugor korban e morféma „labiális magánhangzó + $*\gamma$ ” ($*\gamma < *k$) szerkezetű volt (l. 1.1.1.7.). Lényegében ugyanígy már korábban is magyarázták (l. LIIMOLA: MSFOu. 127: 226). E magyarázatot azonban LIIMOLA elutasította (i. m. 226—7), majd HAJDÚ — igaz, csak a Trj. nyelvjárásra vonatkoztatva —, mégis lehetségesnek tartotta (BUNyt. 129, jegyzet). Minthogy az osztják alanyi ragozás pl 2 személyű $*t\alpha\gamma$ -jében és a magyar pl 2 személyjelölő szuffixumában is $*\gamma$, ill. k található, teljesen meggyőzőnek látom HAJDÚ PÉTERnek a magyar k többesjellel kapcsolatos véleményét: „Nem tartjuk lehetetlennek, hogy a $-k$ morfémának, ill. előzményének esetleg már az alapnyelvben meglehetett a többesi használata (netán a Px-ekben és a Vx-ekben is). Ez . . . azután átmentődött a finnbe és a mordvinba (sőt talán a lappba is?), míg a magyarban, főleg az ugarságtól történt elválás után annyira megerősödött a k többesi szerepe, hogy a névszóragozásban is teljesen kiszorította a PU $-t$ többesjelet” (i. m. 128—9).

A pl 2 szuffixuma alanyi ragozásban $*t\alpha\gamma$, egyebütt $*Vn$. A t -ről l. 1.1.1.8., a $*\gamma$ -ról pedig éppen most szóltam. Az $*Vn$ a későbbi, n kezdetű személynévmással függ össze. Mivel egyrészt az alanyi ragozás (du 2 és) pl 2 személyű ragjában a korábbi t -s kezdetű, 2. személyű névmás maradványát kell látnunk, másrészt a sg 2 és a pl 2 személyjelölő szuffixumok a tárgyias ragozásban és a birtokos személyjelezésben (nem számítva a magánhangzós tövű főnevek és a rokonságnevek személyjelezését) homofónok, megalapozottnak hiszem a következő megállapítást: az újabb, n kezdetű személyes névmás és a belőle agglutinálódott szuffixum a sg 2 személyben honosodott meg, majd innen terjedt tovább, talán éppen a tárgyias igeragok és a birtokos személyjelek révén, s ezek nyomában haladva szorította ki az n -es névmás is az eredetit, s a „túlélő” conj ind | du 2 $*tan$ és pl 2 $*t\alpha\gamma$ szerencsénkre megmaradt hírmondónak.

A pl 3-ban a tárgyias igerag és a személyjel a 3. személyű névmásból agglutinálódott, többesjelet nem tartalmaz, csak magánhangzója különbözteti meg a sg 3 szuffixumtól. — Az alanyi igerag számjelölésének megvilágítása végett viszont itt tárgyalnunk kell az összes 3. személyű, alanyi igeragot. Ezek egy érdekes vonással hívják fel magukra a figyelmet: a pl 3-ban szereplő $*at$ személyrag, amely sem leíró, sem történeti szempontból nem bontható külön személymorfémára és számjelre, megegyezik a főnevek abszolút paradigmájának $*(a)t$ többesjellel; továbbá a du 3 $*(a)\gamma\partial n$ -jének $*(a)\gamma$ eleme a főnevek $*(a)\gamma$ dualisjellel egyezik meg (míg az $*\partial n$ a du 1 és du 2 személyek analógiájára megjelent másodlagos személyi számjel, vö. 3.2.); ezek után a sg 3 $*\emptyset$ személyragja és a főnevek $*\emptyset$ egyesszám-jele közti „egyezést” sem tekinthetjük véletlennek. Mivel más finnugor nyelvekben is hasonló a helyzet, azt hiszem, a finnugor (uráli) alapnyelvben a 3. személyű igealak két legfontosabb összetevője az igező és a (főnévi abszolút paradigmából való) számjel volt, míg a többi személyben a $t\partial$ és a névmásból agglutinálódott személyrag.

„Szinte valamennyi uráli nyelvre érvényes, hogy az igének az egyes szám 3. személyben kétféle alakja lehet: egy személyrag nélküli és egy személyragos” (HAJDÚ: i. m. 75). „E kettősségnek szinte az egész nyelvcsaládunkat érintő elterjedését, funkcionális rokon vonásait figyelembe véve bizton állíthatjuk, hogy a 3. személyű igealakok formálásának már az alapnyelvben két lehetősége volt: a személyragos és a személyragtalan. E kettősségnek az alapnyelvből származtatása magával von egy másik következtetést, nevezetesen azt, hogy e kettős formálásnak funkcionális háttere volt, azaz hogy a személyragos 3. személyű igealak már ekkor az ige határozott tárgyára utalt. Az a 3. személyű névmás tehát, amely az ilyen formákban igei személyragként agglutinálódott, suffixálódása előtt accusativusi értékű volt (azaz: látja ← lát-azt, lát-öt)” (i. m. 76), de ebben az agglutinálódásban nyilván szerepe lehetett az 1. és 2. személy alaktani analógiájának is. Az obi-ugor alapján ez a névmás lehetett akár a 3. személyű személynévmás, akár (a *t* kezdetű) mutató névmás, hisz az osztjákban megvan mindkettő, sőt a keletiben együtt élnek, mégpedig a mutató névmási eredetű személyrag a conj det | obj sg | sg 3-ban, a személynévmási eredetű pedig a conj det | obj sg | pl 3-ban és a conj det | obj du/pl | sg 3 és pl 3 személyében. Voltaképpen a vog. (É) *te* (~ *e*) *t*-je is visszamehet akár **t*-re, akár **θ*-re (< **s*), de még a magyar sem szól a **t*-s személyrag felvétele ellen, hiszen a mai, **θ*-ből magyarázható tárgyas személyrag teljesen ki is szoríthatta a **t*-re visszavezethetőt (1. északi osztják!). A személyes névmásból agglutinálódott tárgyas személyrag a finnugor alapnyelvben talán akkor volt használatos, amikor a cselekvés határozott tárgya élőlény volt, a mutató névmási viszont az esetben, ha a tárgy élettelen volt. Az itt elmondottakhoz még vö.: «В любом языке, имеющем личные окончания глагола, окончания 1-го и 2-го лица связаны с одушевленными субъектами действия... Личное окончание 3-го лица как бы выпадает из этой схемы, поскольку оно может соотноситься в равной мере как одушевленными, так и неодушевленными субъектами действия...» (SREBRENNIKOV: i. m. 249—50).

4. A tárgy és a birtok számát jelölő morfémákról szólva az ősoosztják (és — az O-t kivéve — az északi osztják) alapján beszélhetünk primér és szekundér számjelekről. Valójában csak az elsődleges számjelek az igazi számjelek, a másodlagosakat kísérőjelenséggként értelmezhetjük. Az előbbiekhöz az invariáns mássalhangzó(k)ból álló morfémákat, az utóbbiakhoz a tárgyas igeragok és a birtokos személyjelek előhangzóit sorolom.

4.1. Az elemzett paradigmákban a kettős számú határozott tárgy és a kettős számú birtok jele **γ* + **l* (**γal*). Ez összetett morféma: benne a **γ* a voltaképpeni dualisjel, amely vog. **γ* megfelelőjével együtt uráli kori (vö. pl. E. ITRONEN, *Kieli ja sen tutkimus* 253—4, HAJDÚ: i. m. 130—1), az *l* pedig az *l* többesjellel azonos. A főnevek abszolút paradigmájában szereplő *γən* szintén összetett morféma: a *γ* dualisjelen kívül a vogulból ismert, ugyan-csak *n*-es többesjelet tartalmazza, amely szintén uráli kori. Az eredetileg többesi **n* először talán az obi-ugor dualisi személyes névmásokon jelentkezett, majd az obi-ugor egység felbomlása után a főnév abszolút paradigmájának dualis **γ*-jével társult, míg az egyéb sorokban az **l* többesjel járult a **γ*-hez. Az igazságnak tartozom azzal, hogy LIIMOLA a *Zur historischen Formenlehre des Wogulischen* c. művében (MSFOu. 127) nem keresett kapcsolatot a vogul és az osztják *n* között, és HAJDÚ PÉTER is csak a vogul **n*-t említi az uráli **n*

többsjel folytatói között (i. m. 70); az uráli—finnugor $*n$ dualisjelre vonatkozó irodalmat l. KÜNNAP: MSFOu. 147: 25, 30. — A tárgy és a birtok többesének jele $*l$, amely — mint az imént említettem, a dualisi sorba behatolt a $*\gamma$ mellé, ezáltal e paradigmasorokban „egyes szám: $\emptyset \leftrightarrow$ nem egyes szám: l ” oppozíció jött létre, ez utóbbin belül pedig $\gamma (+ l) \leftrightarrow l$, avagy $\gamma \leftrightarrow \emptyset$. Tehát leíró szempontból az egyes jelöletlen a nem egyeshez viszonyítva, és a pluralis jelöletlen a dualishoz képest. Ez az osztj. $*l$ talán összefügg a vogul nyelvjárások némelyikében a pl 3 személyű tárgyas igeragban és birtokos személyjelben szereplő l elemmel; ezt a vog. l -t LIIMOLA (i. m. 231) az osztj. l átvételének tartja, de e nézete nem meggyőző.

4.2. A magánhangzóra végződő főnévi tövektől eltekintve az egyes számú tárgyra, ill. birtokra vonatkozó sorokban a személymorfémák előhangzójaként majdnem minden személyben $*i$ -t, a kettős és többes számú sorokban pedig (tőtípustól függetlenül) $*ä$ -t találunk, illetve a pl 1 személyben ezek labializált párját. E vokálisok eredeti disztribúciója módosult a keleti osztják mássalhangzós tövű főnevek birtokos személyjelzésében a nyílásfok szerinti illeszkedésnek megfelelően. Ugyancsak módosult a déli osztják nyelvjárásokban is az eredeti alanyi – tárgyas igeragozás alaktani, ill. funkcionális változása, és a birtokos személyjelzésre gyakorolt hatása következtében (l. 7.8.) a déliben még ezen túlmenően van egy olyan következmény, amely az $*i$ — $*ä$ eredeti disztribúcióját tovább lazította: a conj det | obj sg ragjaiból az $e (< *i)$ már a conj det | obj du/pl tárgyi számjelének előhangzójaként is feltűnik $\emptyset$ (vagy $\emptyset$) helyett: *enät* (~ ősosztj. $*(\emptyset)\eta l$), *et* (~ ősosztj. $*(\emptyset)l$). Így a déliben a conj det számjelei leíró szempontból: obj sg $\emptyset$ (az *em*, *en* stb. személyrag), obj du *enät*, obj pl *et* (hasonló helyzet alakult ki a szurguti nyelvjárásokban is). Megjegyzendő, hogy a decl px dualisi és pluralisi jele előtt — egyelőre még — nem jelent meg analógiásan az e . — Az osztják obj du/pl és nem du/pl sorok személymorfémáinak alsó nyelvallású előhangzója megítélésem szerint eredetileg a számjel része volt: $l + ä$, s csak a morfémahatár átértékelődése tette lehetővé a személymorféma előhangzójává történő degradálódását. A vogulban ez az alsó nyelvallású magánhangzó ma is a számjel része, bár más a sorrend, mint az osztjákban: vog. T $\bar{a}n/\bar{a}n$, É $\bar{a}\gamma$, $\bar{a}n$. Minthogy az $\bar{a}$ eredetileg a számjel része lehetett, szerepelnie kellett az összes 3. személyű igealakban és birtokos személyjeles főnévben, egykor tehát: sg 3 $*-l\bar{a}-\emptyset$, du 3 $*-l\bar{a}-\emptyset n$, pl 3 $*-l\bar{a}-\emptyset$. Így azonban a sg 3 és a pl 3 szóalakok homofónok voltak, s csak a megfelelő személyes névmás kitevésével lehetett az összetévesztés veszélyét elkerülni, noha ezek is mindössze magánhangzójukban különböztek egymástól az ősosztjákban: sg 3 $*\emptyset\bar{o}\gamma$, pl 3 $*\emptyset\bar{e}\gamma$. Az ősosztják utolsó, felbomlás előtti szakaszára azonban ez a probléma már megoldódott, méghozzá oly módon, hogy a morfológiai szempontból közömbös $*\emptyset$ váltotta fel sg 3-ban az $*ä$ -t (a V-ben ma hasonló jelenségnek lehetünk szemtanúi, vö. 2.2.1.1.). Alighanem ezzel történt meg a morfémahatár eltolódása:

$*l\bar{a}-m$	$*l\bar{a}m$
$*l\bar{a}-n$	$*l\bar{a}n$
$*l\bar{a}-\emptyset$	$*l\bar{a}\emptyset$ (másodlagosan: $l-\emptyset\bar{a}$)
	...
$*l\bar{a}-\emptyset$	$*l\bar{a}\emptyset$

Mivel a dualisi személymorfémák a singularisi személymorfémák és az $*n$ (személyi dualisjel) összetételének magyarázhatók, várható volt az $*\bar{a}\emptyset n >$ $> * \emptyset \bar{a} n$ változás is: $\bar{a}\emptyset : \bar{a}\emptyset n = \emptyset \bar{a} : \emptyset \bar{a} n$. — A vogult illetően nincs tuda-

másom egy, csak az egyes számú sorokra jellemző magánhangzóról, ezért valószínűnek látszik egy olyan feltevés, hogy az osztj. *i a conj det | obj sg és a decl px | num sg sorokban másodlagos. Eleinte tehát ezekben a sorokban egy korai ősosztják nyelvallapotban *ə lehetett az igeragok és a személyjelek előhangzója: *əm, *ən, *əθ, *(ə)mən, *(ə)nən, *(ə)θən, *ōγ, *ən, *əθ. Ezek a morfémák pedig megegyeznek a sg 1, 2, du 1 és pl 1 alanyi igeragokkal. Ennek ismeretében és azt figyelembe véve, hogy az osztják és a vogul tárgyas ragozás — legalábbis az obj sg sorban — a 3. személyű igealakok lényegében megegyező konstrukciója mellett eltérő elvek alapján van megszerkesztve, arra a gondolatra juthatunk, hogy az obi-ugor egység végére sem jutott előbbre a tárgyas ragozás kiteljesedése, s nagyjából azon a szinten stagnált, amit az U FU és Ug. alapnyelvi állapot képviselt.

4.3. Végezetül itt szólok az imperativus sg 2 személyű *ā, *i végződéséről is. Ezt természetesen a fenti *i-vel, *ā-vel megegyező hangalak indokolja. Felszólító módban a conj ind | sg 2 végződése minden nyelvjárásban alsó, a conj det | obj sg | sg 2 végződése pedig felső nyelvválású ősosztják magánhangzóra vezethető vissza. A további felszólító módú igealakok nyelvjárás-csoportonként más-más képet mutatnak (csak a 2. személyű formákról beszélek, a többi személyben használatos imperativusi alakok ugyanis másodlagosak, ehhez vö. Očerki 90) a különféle kiegyenlítődesi tendenciák eredményeképpen: keleten az i-re, tehát a conj det | obj sg | sg 2-re épülnek, a DN-ben és a DT-ben az á-ra, vagyis a conj ind | sg 2-re, a Ko. Kr. dialektusokban ismét az (*i >) e végződésre, a C-ből csak alanyi imperativusi formákat ismerünk, ezeknek az á az alapjuk, északon mindenütt az a, á (< *ā) conj ind | sg 2 végződéshez járulnak a szám-/személymorfémák (l. V: MSFOu. 128: 138, 139, Očerki 90, EastOstyChr. 118—9, Vj.: MSFOu. 128: 187—8, 190, Trj.: i. m. 268, 273, 277, 280, J: JSFOu. 66/2: 90,—92, Szur.: Versuch 57, 59, DN: MSFOu. 128: 17—26, DT: i. m. 42, Ko.: JSFOu. 66/2: 43, 45, Kr.: MSFOu. 128: 82, 85—7, 90—1 stb., C: i. m. 54—5, 58—62, Ni.: i. m. 304, 306, Ser.: OstjChr.² 78, Kaz.: MSFOu. 128: 320—1, 323, 328, Kazym-Dialekt 27, 31, Szin.: OVE 48, M: ÉOszjtjNyt. 30, 34, O: MSFOu. 128: 337).

5. A személyjelölő szuffixumok homofóniájával is érdemes röviden foglalkoznunk. SEREBRENNIKOV egyik frekventáliája így szól: «Если личные окончания во мн[ожественном] числе выражаются разными [С: одинаковыми; Н. L.] формами, а в ед[инственном] числе их различие сохраняется, то это означает, что и во мн[ожественном] числе они некогда имели разные формы» (i. m. 323). Ezt a megállapítást támogatják az osztják személyjelölő morfémák alapján az előzőkben leszűrt következtetéseink, de még arra is felfigyelhettünk, hogy a conj ind és a conj det egykor mássalhangzó-elemek tekintetében is eltérő ragjai a paradigmatasorok közti kölcsönzések következtében sok esetben egyalakúvá váltak, sőt mi több: olykor a conj ind-ből — a conj det közvetítésével — átterjedtek a decl px-re is. Aligha volna érdemes nyelvjárásonként felsorolni azokat az eseteket, amelyekben homofóniát találunk, hiszen a táblázatokból könnyűszerrel kiolvashatók, meg az egyes szuffixumok tárgyalásakor szóltam is róluk. Az általam rekonstruált ősosztják szuffixumok rendszere sem mentes a homofón képződményektől (1.1.3., 1.2., vö. még 4.2). A történeti áttekintés egészéből is látható, hogy a személyjelölő szuffixumok hangalakját jelentősen módosította egyrészt az egyes és többes számú személyek egyalakúságának megszüntetését célzó törekvés, másrészt a du 3 — du 2 — pl 2 homofóniájának analógia révén végbemenő módosítására irányuló tenden-

cia, amely nem egyszer a conj ind — conj det — decl px sorok mindegyikére kiterjedt. A vogul nyelvjárásokban is elég általános a du 2, du 3 és pl 2 hangalaki egyezése, sőt némely nyelvjárásokban a pl 3 sem különbözik tőlük, továbbá jóval ritkábban ugyan, de megesik, hogy a sg 2 is egyalakú velük. A dualison belüli, valamint a dualis és pluralis személyek közti közeledés, egybeesés nyilván összefügg azzal, az osztják és vogul nyelvjárásokból jól ismert jelenséggel, hogy a kettős szám a többes szám javára részben vagy egészben kiszorul a nyelvtani rendszerből. A lappot kivéve a többi finnugor nyelvből is kiszorult a dualis, valamint a dualist többé vagy kevésbé megtartott obi-ugor nyelvjárásokban sem ritka, hogy a várható kettős szám helyén többes számot találunk.

6. A személyjelölő szuffixumok jellemző magánhangzó-elemének nyelvjárásonkénti fejleményei. Az alábbi röpke áttekintésben nem térek ki a szuffixumokban előforduló azon magánhangzókra, amelyek a különféle analógiák, kiegyenlítődések eredményeként jelentek meg.

6.1. Az *ə mindenütt változatlanul megmaradt, csak a legészakibb nyelvjárásokban szenvedett némi változást a conj ind | pl 2 *təγ *γ-jének lekopását és így az *ə-nek abszolút szóvégi helyzetbe kerülését követően: Kaz. Szin. M tš, O ti.

6.2. Az *ō a V-ben megőrződött, a Trj. J-ban a delabializált változattal szabadon váltakozva szerepel: Trj. əγ_o ~ őγ, J əw ~ őw, míg másutt — legalábbis a fonematikus leírás szempontjából — delabializálódott: əw.

6.3. Az *i a VVj.-ben változatlanul megőrződött, a szurguti nyelvjárásokban a dualis és pluralis személyekben úgyszintén, míg a sg 1 és sg 2 személyekben nyíltabbá vált: *i > e. Önmagában véne talán meglepő, hogy különböző képviselői vannak ugyanannak a hangnak a szurguti nyelvjárásokban az egyes és nem egyes számban. Ez azonban korántsem elszigetelt jelenség:

a) amikor a keleti nyelvjárásokban, ill. közös előzményükben a birtokos személyjelezésben a nyílásfok szerinti illeszkedés éreztette hatását, az *i helyét csak a sg 1, 2 személyekben foglalta el az *ä, a pl 3 személyből viszont nem szorította ki;

b) ugyanez érvényes a keleti és a déli közti átmeneti Szal. conj det | obj sg és decl px | num sg megfelelő személyű szuffixumaira is;

c) a déli nyelvjárásokban az alanyi, ill. intranszitiv ragozásnak csak a sg 1, 2 személyébe hatolt be az alsó nyelvallású magánhangzó, míg a nem egyes számú személyekben ennek nyomát sem találjuk; ugyanezt mondhatjuk el a birtokos személyjeles paradigmáról is;

d) az O-ban a decl px | num sg sor sg 1 és 2 személyében ma már csak az *ä folytatója, az ä található meg (eltekintve a rokonságnevek és a magánhangzóra végződő főnevek személyjeles alakjaitól), míg a pl 3-ban itt is az *i folytatójával, az e-vel találkozunk.

Egyébként a nem első szótagi őosztj. *i/*i > Szur. e/e *k előtt mindenütt, nazális előtt pedig abszolút szóvégen következett be.

Az *i a nyugati nyelvjárásokban nem abszolút szóvégi helyzetben minden szuffixumban e-vel van képviselve, abszolút szóvégi helyzetben pedig Ni. Ser. KO Kaz. e, Szin. M š, O i a folytatója.

6.4. Az *ü a V conj det | obj sg | pl 1 üγ-ben megőrződött, a Vj.-ben delabializálódott: iw; a nyugati nyelvjárásokban szintén delabializálódott, majd az eredeti *i-vel együtt nyíltabbá vált: *üγ > *iw > ew.

6.5. Az *ä megőrződött mindenütt, eltekintve a magánhangzó-harmónia

eltűnésének, az *ā és az *a egybeesésének következményeitől vagy a Trj. J stb. *ā* < *ā hangszínbeli eltolódástól.

6.6. Az *ō egyedül a V *ōy*-jében maradt meg, de ebben a nyelvjárásban is csak KARJALAINEN feljegyzéseinek tanúsága szerint.

7. Az alanyi és a tárgyias igeragozás sorsának alakulása az osztják nyelvjárásokban. A keleti és az északi nyelvjárások megőrizték az alanyi és a tárgyias igeragozás alaktani és funkcionális különbségét, a déliekben viszont részben alaktani keveredések és újítások történtek, részben pedig a kétfajta ragozási sornak más szemlélet szerinti átrendeződése vagy éppen funkcionális különbségének megszűntetése zajlott le.

7.1. A déli nyelvjárásokban uralkodó állapotot két, egymással nyilván összefüggő vonás jellemzi: a nem egyes számú tárgyra utaló, alsó nyelvállású magánhangzós rag benyomult az alanyi ragozásba (vagy annak utódjába), és a dualisi és pluralsi tárgy eredeti jelölésmódjával egy újabbfajta konkurrál. A helyzet részletesebb elemzése végett fogalmazzuk meg szavakban a közölt táblázatokból egyébként könnyen kiolvasható tényeket:

DN: Az alanyi és a tárgyias igeragozás rendszerét egy, lényegében hasonló szisztéma váltotta fel, mégpedig az intranszitiv és tranzitiv igeragozás. Az intranszitiv igékhez *a*, *ā* előhangzóval vagy előhangzó nélkül járulnak a ragok, a tranzitivakhoz viszont *e* előhangzóval. Az *ā* csak a nem váltakozó ige-tövekhez járul a sg 1 és sg 2 személyben a jelen idejű alakokban, az *a* pedig elsősorban a nem váltakozó tőtípusú igék múlt idejű és a váltakozó tőtípusú igék múlt idejű és a váltakozó tőtípusú igék jelen és múlt idejű alakjaira jellemző. A *wax-* 'bitten' és a *wax-* 'rufen', a *jōxət-* 'erreichen' és a *jōxət-* 'ankommen' igék eltérő ragozású sorait kommentálva KARJALAINEN nyelvtani feljegyzéseinek kiadója voltaképpen közel járt az igazsághoz, noha azt éppen a fejetetejére állítva igyekezett tolmácsolni: „Die Frage muß aufgeworfen werden, ob wohl hier nicht die subjektive Konjugation als ein intransitives Zeitwort und die objektive als ein transitives Zeitwort aufgefaßt wurde. Später wurden schon die subjektiven und die objektiven Konjugationsformen als zu demselben Zeitwort gehörende Formen aufgefaßt, und auch im Wörterbuch [= KT] schon demselben Zeitwort eingereiht” (VÉRTES EDIT: MSFOu. 128: 24). Itt azonban nem két különböző igének — vagyis egy intranszitiv és egy tranzitiv igének — a beszélők és a gyűjtő általi azonosításáról, hanem az alanyi—tárgyias ragozású soroknak az intranszitiv és a tranzitiv igék ragozását megkülönböztető sorok általi felváltásáról, ill. arról van szó, hogy néhány, az intranszitivitás és tranzitivitás szempontjából ambivalensnek nevezhető ige-tőhöz a konkrét beszédszituációnak megfelelően vagy a tranzitiv, vagy az intranszitiv igékre jellemző ragok járulnak. Az alanyi—tárgyias igeragozási rendszer lényegét tekintve abban különbözik az intranszitiv—tranzitiv rendszertől, hogy az előbbiben a tranzitiv igék mind indetermináltan, mind determináltan ragozhatók, míg az utóbbiban — az ambivalens igéktől eltekintve — vagy csak intranszitivé vagy csak tranzitivé. — A tranzitiv igeragok a korábbi conj det | obj sg ragjainak folytatói (a sg 2 személyű, felszólító módú igealak is a megfelelő tárgyias alak folytatója) az intranszitiv ragok pedig — a sg 1 *ām*, sg 2 *ān* (praesens) kivételével — az egykori alanyi igeragok közvetlen leszármazottai (ugyanaz érvényes az intranszitiv, felszólító módú, sg 2 személyű igealakra; a felszólító mód többi számában és személyében nincs intranszitiv—tranzitiv különbségtétel, s a ragok szintén az alanyi igeragokra mennek vissza).

DT: „Wahrscheinlich haben die subjektiven und die objektiven Konjugationsformen ihre Funktionen verloren” [— talán a DN-ben még meglévő fokozaton keresztül (H. L.) —], „sind deshalb durcheinander gekommen, und so sind die zweierlei Formen mit derselben Funktion zustande gekommen” (VÉRTES: i. m. 41). Mivel csak egyetlen ige paradigmáját jegyezte le KARJALAINEN, nem tudni, volt-e a DT-ben is különbség a váltakozó és a nem váltakozó tőtípusba tartozó igék személyragjai között. Abban azonban megegyezik a többi déli nyelvjárással, hogy az *ám, án* csak a jelen időben, az *em, en* csak a múlt időben, az *em, en* pedig mindkettőben szerepelhet.

Ko. Kr. C: Itt annyiban találkozunk hasonló képpel, hogy az alanyi—tárgyas igeragozási rendszer megőrzése ellenére ezekben is megváltozott a személyragok előhangzóinak hajdani disztribúciója. A nem egyes számú tárgyra utaló igealakok helyét az egyes számúra utalók foglalták el néhány személyben, másokban pedig a tárgyi számjelölés egy újabb módjával találkozunk, s ezek az újabb szerkezetű alakok a régebbiek mellett léteznek. Az alanyi ragozás múlt idejű alakjaiban (kivéve a sg 3-t) az eredeti alanyi személyragokat láthatjuk az ige tőtípusától függetlenül; az eredeti alanyi személyragok folytatói szerepelnek a váltakozó tövű igék jelen idejében és a nem váltakozó tövű igék jelen idejű alakjaiban a sg 1 és sg 2 kivételével, ezekben ugyanis *ám, án* található. A táblázatokból látható, hogy a — nem mindig teljes adatlóságú — tárgyas ragozású sorok „számjel + személyrag” komplexumai mely számokban és személyekben különböztek ki kisebb vagy nagyobb mértékben a tárgy számának jelölését. Látnivaló az is, hogy az eredeti „tárgyi számjel + személyrag” morfémakomplexum mellett, legalábbis a sg 1, sg 2 és pl 1 személyekben alternatív „személyrag + tárgyi számjel” komplexum is használatos, ám az utóbbiban látható számjelek nem a tárgyas ragozástól és birtokos személyjelezéstől egyébként jól ismert számjelekkel azonosak, hanem a főnevek abszolút paradigmáival.

7.2. Azt hiszem, izgalmas kérdés, miért és milyen körülmények között került át az *ám, án* a tőle eredetileg idegen alanyi, ill. intranszitiv igeragozásba. Ennek a rejtélynek a kulcsát alighanem az adja a kezünkbe, hogy az *ám, án* az alanyi (ill. intranszitiv) ragozásnak csak a praesensében szerepel, vagyis a jelen idő *t* (< *l) jele mögött; a tárgyas igeragozásban pedig a *t* (< *l) nem egyes számú tárgyra utaló számjelet követi az *ám, án* szuffixum, de éppen a nem egyes számú tárgyra vonatkozó sorokban vagyunk tanúi annak, hogy *e t* számjelet a főnévi abszolút paradigmából ismert számjelek váltják fel. Ennek alapján úgy vélem, hogy a jelen idő és a nem egyes számú tárgy jelének azonos hangalakja révén honosodott meg az alsó nyelvállású előhangzós igerag az alanyi ragozás praesensében. Ennek folyamányaképpen a conj ind és a conj det | obj sg közti, csaknem kizárólagos különbségnek az *ä/ə(ø) ~ e* előhangzók lettek a hordozói, aminek következtében az *ä* előhangzó helyzete, morfonológiai súlya meggyengült az *enätám, enätän, etám, etän* komplexumokban. Ezt bizonyítják a másodlagos *emχən, enχən, emət, enət* (és az ezek analógiájára keletkezett *ewət*) morfémakapcsolatok. Lehet, hogy a DN és a DT nyelvjárásokban az *enätám* stb. helyzetének meggyengülése nem hívta életre az *emχən* stb. féle alakulatokat, hanem a dualis és pluralis tárgyra utaló sorok felszámolásához vezetett, majd az alanyi és — a tárgy számának jelölése tekintetében indifferens — tárgyas ragozás átadta helyét az intranszitiv—transzitiv igeragozási rendszernek (DN), ezt követően pedig teljesen megszűnt a két igeragozás közti funkciómegosztás (DT). Persze van itt még egy probléma: miért nem hatolt

be az *ám*, *án* a mindössze néhány igét számláló, váltakozó tőtípusú igék jelen idejébe is. Erre nem tudok választ adni, legfeljebb arra utalhatok, hogy az idetartozó igék különként viselkednek mind az osztják nyelvjárásokban (vö. 1.1.1.3., 1.1.1.4., 1.1.1.5., 1.1.1.6., 1.1.3.1.3. „c”, 1.1.3.2.3. „e”, 1.2.3., 2.2.1.4., 7.1.), mind a vogulban. Az *ám*, *án* személyragoknak a tárgyas igealakokból az alanyiakba való átkerülése a fent leírtan kívül még egy másik következménnyel is járt, mégpedig a birtokos személyjeles paradigmában. A táblázatokból kiderül, hogy a déli nyelvjárásokban (ha nem is minden, bár ez talán csak az erősen korlátozott terjedelmű gyűjtések rovására írandó) a num sg | sg 1 *em* és num sg | sg 2 *en* (és a rokonságnevek, valamint a *j* tövű főnevek személyjeles alakjaiból átterjedt *əm*, *ən*) mellett gyakran találkozunk *ám*, *án* személyjelekkel is a KT közölte anyagban (l. a 8. pontban), mégpedig gyakorta az előbbiekkal fakultatív alternációs viszonyt alkotva: az *em*, *en* bármely főnévhez járulhat, az *əm*, *ən* az *ə*-re végződők kivételével szintén bármelyikhez, az *ám*, *án* pedig csak azokhoz, amelyeknek első szótagi „teljes” magánhangzója felső nyelvállású. Ezek szerint tehát az igei paradigmában az *ám*, *án* szigorú szabályszerűséggel, az *em*, *en* és az *əm*, *ən* igeragokkal fel nem cserélhetően jelentkezik, az *ám*, *án* birtokos személyjeleket viszont csak egy bizonyos tőtípusba tartozó főnevek paradigmájából rekeszti ki egy szabály, egyébként pedig a háromféle birtokos személyjel szabad alternációt alkot. Azt hiszem, e szigorú szabályszerűség az eléggé nagyfokú kötetlenséggel szemben amellet vall, hogy az igeragok körében történt meg elsőként (a fentebb ismertetett körülmények között) az előhangzók disztribúciójának módosulása, s a személyjelek használatában bekövetkezett újítás csak az igeragok analógiájára történt, de hiányozván az azonos vagy legalább hasonló feltételek, egy meglehetősen amorf rendszert eredményezett. — Egyébként a keleti nyelvjárásokhoz sorolt Szal.-ban is az alsó nyelvállású magánhangzót tartalmazó, személyjelölő szuffixumok szerepelnek a conj det | obj sg és a decl px | num sg sorok sg 1 és sg 2 személyeiben. Ebben, a határterületen fekvő, átmeneti jellegű nyelvjárásban ez valószínűleg a szomszédos déli nyelvjárások hatása, de semmi többet nem tudunk róla, mivel STEINITZ hivatkozott cikkén kívül e dialektus személyjelölő szuffixumairól semmiféle egyéb közlemény nem jelent meg, sőt STEINITZ hagyatékában még a publikált anyagnak sem találni semmi kéziratot nyomát (GERT SAUER közlése).

A déli nyelvjárások imént ecsetelt sajátosságai mellett még egy különlegességükről kell megemlékezni: az intranzitív, ill. a tárgyas ragozású igék sg 3 személyű, múlt idejű alakjaiban *ot* személyragot találunk, amelynek a többi osztják nyelvjárásban nincsen megfelelője. Eredetét illetően tanácstalan vagyok, főleg labiális magánhangzója miatt tűnik talányosnak. MUNKÁCSINAK (NyK 28: 6) és FOKOS-FUCHSNAK (PATKANOW—FUCHS, Laut- und Formenlehre. . . 180) az a magyarázata, miszerint ez a létigével (vö. VVj. *wäl*- 'leben, sein', Trj. *J wāA*- ~ *wōA*-, DN Ko. Ni. *ut*-, Kaz. *wpa*-, O *ol*- [KT 127—8, PD 2389]) volna történetileg azonos, nem hangzik éppen meggyőzően; azokban a nyelvekben ugyanis, amelyekben a múlt idő (vagy a múlt idők valamelyike) a létige segítségével képződik, az ilyen konstrukció nem korlátozódik egyetlen személyre (vö. SEREBRENNIKOV: i. m. 225—7), továbbá az *o* ~ *u* magánhangzó-megfelelés is ellene szól.

8. A személyjelek előhangzóinak disztribúciójában bekövetkezett változás a legtöbb mai osztják nyelvjárásra jellemző, míg az igeragok — a déliben végbement újításokat nem számítva — megőrizték az ősosztják állapotot.

A személyjelek eredeti előhangzóit a Ni. Ser. Kaz. Szin. M nyelvjárások konzerválták leginkább, a rendszer lényegét voltaképpen napjainkig megőrizték.

8.1. A keleti osztják nyelvjárásokban a nyílásfok szerinti magánhangzó-illeszkedés formálta eltérővé az előhangzók disztribúcióját, ez pedig a paradigmikus magánhangzó-váltakozások jól ismert rendszerét teremtette meg. Erről itt aligha szükséges ennél részletesebben szólnom, hiszen amit kiderítettem, arról korábban már beszámoltam (Az osztják magánhangzó-váltakozások koráról és keletkezéséről. NyK 75: 301—18). — Legfeljebb azt érdemes még elmondani, hogy az olyan, két- vagy több szótagú főneveknek a birtokos személyjelei, amelyeknek nem első szótagában teljes (hosszú) magánhangzó van (tehát nem *ə*), a VVj. nyelvjárásokban *ä*, a szurguti nyelvjárásokban pedig *e* (< *i) előhangzót tartalmaznak, függetlenül attól, hogy milyen vokális van az első szótagban. Pl. J *pělār* 'Ebereschenebeere': *pělārem* (PD 1737), V *pēsän* 'Tisch': *pēsänäm*, Trj. J *pēsän*: *pēsänem* (KT 742, PD 1765), Vj. *pělās* 'Siegel': *pělāsäm* (KT 750), V *kämtal* 'Gießform': *kämtalam*, Trj. *kämtal*: *kämtaläm* (KT 304), J *wänlar* 'Schmutz': *wänlārem* (PD 288), Vj. *jekän* 'Sperrstange': *jekänäm* (KT 149), Vj. *jernäs* 'Hemd': *jernäsäm*, Trj. J *järnäs*: *järnäsäm* [a V *jernäsäm* *ə*-je nyilván sajtóhiba!] (KT 186, PD 327), V *majtík* 'Seife': *majtíkäm*, Trj. *majtík*: *majtíkäm*, J *majtík*: *majtíkäm* (KT 501, PD 1276), V *nipik* 'Papier': *nipikäm*, Trj. *nipik*: *nipikäm*, J *nipek*: *nipekäm* (KT 584, PD 1345). Ez annyit jelent, hogy az *ä* ott is meghonosodott, ahol az első szótag magánhangzója már ezt nem segíthette elő, de nem is akadályozhatta meg, hiszen már nem az első és a második szótagról van szó, aholis érvényesült a nyílásfok szerinti vokálharmónia. Ugyanennek a semleges, közömbös pozíciónak köszönhető, hogy a szurguti nyelvjárásokban az ilyen típusú főnevek birtokos személyjeleiben megmaradhatott az *i folytatója, az *e*, függetlenül az első szótag magánhangzójának minőségétől.

8.2. A déli nyelvjárásokban is elvesztette az *i* (> *e*) és az *ä* (> *a*) előhangzó egykori „másodlagos morfológiai (számjelölő)” funkcióját: az *ä* tért hódított a num sg sorban, de az *e* és a rokonságnevek személyjeleiből való *ə* előhangzókkal többnyire szabad alternációs viszonyt alkot. Az *ä* csupán az első szótagokban alsó és középső nyelvállású, teljes magánhangzót tartalmazó főnevek személyjeleiben nem található meg, az *e* és az *ə* viszont mindenütt jelentkezhethet, pl. DN *wänäm* 'Geschicht': *wänmäm*, *wänmen* (KT 230), DN *wär* 'Wehr': *wärem* ~ *wäräm* (KT 232), DN *nän* 'Brot': *nänäm* (KT 632), DN DT *čänč* 'Knie': DN *čänčem* ~ DT *čänčäm* (KT 949); DN Kr. *toxas* 'Freund': DN Kr. *toxsem* ~ DN *toxäm* (KT 1056), DN *χot* 'Haus': *χotem* ~ *χotäm* (KT 357); DN DT *tít* 'Atem': DN *titem* ~ DT *titäm* (KT 1105), DN DT C *ux* 'Kopf': DN C *uxem* ~ DT *uxäm* (KT 21), DN Kr. *tüs* 'Bart': DN *tüsäm* ~ DT *tüsem* (KT 1028); DT *wäxsär* 'Fuchs': *wäxsäräm* (KT 215), DN *wër* 'Blut': *wëräm* (KT 236), DN *χär* 'Wald': *χäräm* (KT 327), DT *nöt* 'Nase': *nötäm* (KT 642), DN DT *sëm* 'Herz': DN *sëmäm* ~ DT *sëmäm* (KT 857). A gyűjtés idején még tehát legfeljebb csak hozzávetőleges volt az előhangzók használatának szabályozása; a DT-ben megfigyelhető, hogy az *ä*-t sokkal inkább előnyben részesíti, mint a többi nyelvjárás. Az előhangzóknak a déliben bekövetkezett disztribúciós módosulásáról, ill. annak okáról a 7.1. pontban már szóltam.

8.3. Az északi nyelvjárások közül az O azzal tűnik ki, hogy a sg 1 és sg 2 személyjelekből az *i*-t, ill. annak folytatóját teljesen kiszorította az *ä*. Az eredetibb előhangzót örzi t a l á n a *pułän* 'eigen; tüchtig' (KT 790)

birtokos személyjeles alakja: *pulānem* (= *pulān-em*) 'minua kohti' (de még vö. *pulānel* = *pulān-el* 'hántä kohti', ahol az *el e*-je nem illik a képbe). Az O num sg két személyében a mássalhangzós tövű főnevek személyjeles alakjainak az *ä*-jéről nem szolgálhatok olyan egyszerű és könnyen elfogadható magyarázattal, mint a keleti és a déli nyelvjárások esetében. Talán még az a legvalószínűbb, hogy a keleti volt hatással az O-ra, de itt a nyílásfok szerinti vokális harmónia nem emelt gátat az *ä*-nek az *e* rovására történt térhódítása elé. — Mivel a keleti és az északi nyelvjárásokban a conj det | obj sg sorban csak az *i*, *e* (< *i) előhangzóval találkozunk, ez — a tárgyas igeragok és a birtokos személyjelek szoros kapcsolatainak ismeretében — kizárja azt a lehetőséget, hogy a nem kielégítően megmagyarázott O *ä*-re hivatkozva ne az *i előhangzóval számoljunk a num sg sorban. Ez esetben ugyanis nem tudnánk számot adni az obj sg és a num sg sorok eltérő előhangzóiról, az előhangzók morfonológiai rendszeréről, a num sg-ben ma használatos *i*-ről, *e*-ről. Az *i elsőbbsége mellett szól az is, hogy — ha a sg 1 és sg 2 személyekben *ä* vagy *ä* is az előhangzó — a pl 3-ban mindenképpen *i* vagy *e* áll. A pl 3 talán azért konzervatívabb a sg 1-nél és sg 2-nél, mert jóval ritkábban fordulhat elő a beszédhelyzetben (az igeragozást illetően vö. A. JÁSZÓ ANNA: NyK 75: 334).

9. Ha a közölt nyelvi anyag lehetővé teszi, szándékomban áll a vogul igeragok és személyjelek hasonló feldolgozása is, mert 1. segítségével a nem első szótagi vogul vokalizmus részös kérdése tisztázható, 2. az osztjakkal fennálló számos rokon vonása révén szinte önmagát kínálja e téma, 3. azt követően pedig az obi-ugor alapnyelv eme alaktani egységeit már könnyűszerrel rekonstruálhatjuk és ezáltal közelebb férkőzhetünk az ugor alapnyelvi jelenségek megismeréséhez is.

HONTI LÁSZLÓ

A Historical Survey of Suffixes Marking Person in Ostyak

In this work the author has reconstructed personal suffixes and possessive personal markers for verbs in proto-Ostyak; from these he has derived the corresponding morphemes of the present-day Ostyak dialects; morpheme tables which strive towards completeness, in addition to facilitating a survey of the latter, also facilitate a comparison of them with one another. Since various other alternates appear on irregular stem-type verbs, and nouns respectively, it was necessary to reconstruct also the pre-Ostyak antecedents on the basis of present-day stem-types. All of this has demanded the clarification of several questions regarding the vocalism-history of non-initial syllables, e. g., the relationship between nouns ending in an Eastern *-i* ~ Southern *-áj* ~ Northern *-ä*, *-a* segment as well as a historical explanation of them. The work also mentions that the intransitive-transitive conjugation in the Southern Ostyak dialects replaced the original subject-object conjugation system and with what kind of morphological changes this took place.

The goal of the historical morphological examinations is that they will help strengthen from a morphological point of view an earlier explanation of the author concerning vowel alternations in the Ob-Ugric languages (NyK 75: 301—18, 365—73).

LÁSZLÓ HONTI

